

Դր. Բաճարչ.
Կենսագիր Դերասանի.
Կերպեր խոսքով անելով.

1908/0.

891.99

B-34

Арм.

3 9 NOV 2011

2-65322

891.99

Խ. ՇԱԽԱՐՀ ԱՌԱՆՁՆԱՐԵԱՆ

Շ-34

ԿԵԱՆՔԻ ԴԵՂՍԱՆԻ

ՎԵՐՋԻՆ

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ

1899 թ.

ԹԻՖԼԻՍ

Инв. № 22525

ТИФЛИСЬ.

Типография „Экономія“ Ав. Мугдусіакопова
Больш. Ванск. ул. д. № 3—5

1908.

891.99

Շ-34

13 JUL 2013

47450

ԿԵԱՆՔԻ ԴԵՐԱՍԱՆԻ ՎԵՐՁԻՆ ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔԸ.

Անդկոջ սնրավորժ, վերջը ամօթանք,
Տանջանք, նախատինք, թուր և հալածանք.
Թէ ոչ մարդկանցից՝ անշուշտ քո խղճից:

Խ. Զաւարչ

I

Աշնան ցուրտ քամիներից ծառերի
կոշտած տերեւները կզլորէին իրենց ծը-
նող մայր ծառերի արմատը գրկելու և
ներանց սնունդ տուող հողի վրայ մի շերտ
ևս աւելացնելու: Զատերն էլ քամու քը-
մահաճութեան խաղալիք դարձած օդի
մէջ միմեանց գրկելով, համբուրելով ա-
կամայից կրաժանւէին իրենց ծնող
մայրերի կարօտը քաշելով: Ես, մայրս
և եղբայրներս նստած էինք սահու

3578 · 82

գիրկն ընկած թշաւ հօրս մահճի մօտ: Մենք բնակում էինք Զ. գիւղում, հայրս մեռաւ և թողեց մեզ ամենափերջին աղքատութեան մէջ: Հօրս մեռնելուց յետոյ, այլևս չկարողանալով ուսումնա շարունակել՝ սովածութիւնից և մերկութիւնից չմեռնելու համար, աշխատեցի մօնել 8. քաղաքում գերասանների մօտ ծառայելու, այդ ժամանակ մօտ 18 տարեկան էի: Ուրախ էի, որ զոնէ ձմեռը տաք տեղ ունէի և հացի փող կաշխատէի: Անտէրութիւնը, աղքատութիւնը ստիպում էր ինձ ամեն ստորութիւն յանձն առնել, որի հետ ճիշտն ասած ունէի աշաղբջութիւն և խորամանկութիւն: Բոլոր գերասանները խղճում էին ինձ, մանաւանդ նրանցից մէկն իր հաբաղատ հղբօր պէս յարգում էր ինձ, երբէք նրանցից մի վատ խօսք չլսեցի: Նրա հեռանալուց յետոյ՝ բռնեցի նրա տեղը, ինձ ոռճիկ նշանակեցին, զրա համար էլ մօրս և հղբայրներիս փոխադրեցի քաղաք: Մի կերպ ապրում էինք, մինչև հասաւ ինձ

այն բարեբաղդ ժամը, որը փոխեց իմ կեանքի բոլոր պայմանները: Այն թատերական հիմնարկութեան մէջ, ուր ծառայում էի, սկսեց ներքին մի խիստ խռովութիւն՝ ամենաընդունակ, յաջանի գերակատարներից մէկին, իբրև կեղծիք չտիրող, միւսների պակասութիւնները բննադատող անձնաւորութեան, անաղնութեամբ և զրպարտութեամբ հեռացրել էին: Այս առթիւ պ. Սրաբեանցի արդար քննութիւնը զրպարտածին անմեղ, արդար ճանաչելով՝ նորէն գործի հրաւիրեց. իսկ զրպարտողներին արդիւած և անբարոյականացուցիչ գերեր ներկայացնելու համար հեռացրեց գերասանութիւնից: Նս բաւականին մտերմացայ այդ ազնիւ, բայց երբեմն երբեմն գինարբութեան ժամանակ թոյլ և իրեն կորցնող մարդու հետ: Ինչո՞ւ միտքս թաղցնեմ, չէ որ ապագայ որոնողները փառաւոր ներկայի շուրջը կպտտեն և նրանցից ոմանց համար ոչ մի արժէք չունի իրենց յառաջխաղացութեան ճանապարհի վրայ ար-

գեղը լինողի կեանքը: Ես համաձայն եմ
կեղծ ու ստոր բնաւորութեան, ուրիշ
նպատակ ունէի: Հասարակաց կարծիքն
այն էր, որ ես նրա թշնամիներէից կա-
շառւած տեղակուր արի նրան, որը
խելացնոր դառնալով մեռաւ: Ո՛հ, նը-
րա ահռելի ուրւականը, նրա քաղութ-
նելի պատկերը հալածում է ինձ աւե-
լի գիշերները, աւելի մենակ մնացած
ժամանակս: Երբ յիշում եմ այն վայր-
կեանք... քարացիր ով անգնւթ, մեռիւր,
որ ձայնդ չլսեմ երբէք: Ես ամեն բան
կտայի եթէ մէկը կարողանար ջնջել,
անհետացնել այն ամենամեծ և սար-
սափեցուցիչ տեսարանը, որը խռոված
և անհանդարտ խիղճն է ներկայացնու-
մ և մեռցնէր երբեմն երբեմն ինձ հալա-
ծող այն անգութ ոգին, որին խիղճ եմ
ասում, իսկ ես՝ ընդդաներ: Արդեօք ո՞՞-
րագործները բռնորովին կարող են խոյս
տալ Աստուծոյ վրէժխնդրութիւնից...
Թողնենք այս:

Ես բաւականին ծանօթացել էի ընդ-
հանուր դերասանութեան հետ, քան իսկ

ընկերները: Ամեն մի մարդ (աննշան բա-
ցառութեամբ) իր ցանկացած պատ-
կերը բնւոյ գուրս բերելու համար, պի-
տի ինձ տեսնէր և այս՝ ըստի մեղք
էր, քանի որ շատ տեղերում ընդուն-
ւած կարգ է, մանաւանդ որ, իմ ու-
ճիկն էլ շատ աննշան էր: Հասաւ X.
թւականը, որը մեծ իրարանցում ձգեց
մեր երկրում. տեղական ժողովուրդը
2—3 դար իր կեանքում այդպիսի բան
ոչ տեսել էր ոչ լսել: Ծնողները պիտի
բաժանուէին իրենց սիրելի գաւառնե-
րից, փոքրը՝ մեծի, մեծը՝ փոքրի, ող-
ջը՝ մեռածի, մեռածը՝ ողջի գեր պիտի
կտտարէր, հնարաւորն՝ անհնարին, ան-
հարը՝ հնարաւոր պիտի դառնար. բայց,
այս բոլորի համար հնարաւորը մար-
դիկ էին հարկաւոր. իսկ հնարաւորները
դանելու համար՝ փող, փող՝ անկարե-
լին կարելի դարձնող, փող՝ անիրաւո-
թիւնը արդարութիւն, արդարութիւնն
էլ անիրաւութիւն դարձնող, փող՝ եր-
կաթի ամուսնալինդ դուները փշրող,
փող՝ ստատանային հրեշտակ և հրեշտա-

կինն սատանայ դարձնող, փող՝ հղթայր
հղթօր արիւնը թափել տուող, մի խօս-
քով փող՝ մարդս առուածների շարքը
դասող:

II.

Ես ինձ պէս մի ընկեր ունէի, որն
առաջ ուտելու հաց չունէր: Նրա հայրը
սովածութիւնից X բաղունն է մեռել,
եւ չեմ տեսել մեղքն ասողի վիզը. սա-
կայն ճիշտ որ ընկերս ինձնից ազգաւ
էր: Նրա ազգականը՝ որը մի ժամանակ
բոլորիս մեծն էր և ազգեցիկ մարդ,
խղճալով ընկերիս՝ բերել էր հացփոր
ծառայելու և գործին ծանօթանալու:
Թէև ընկերներ, սակայն միմեանցից
քաշուում էինք, միմեանց զէմ որողայթ-
ներ լարում: Նա շատ անամօթ, վայ-
րահաշն էր. իսկ ես լուռ և խորամանկ:
Մենք միմեանց խաբում էինք և կեղ-
ծում, բայց մեր շահերի համար մի
կերպ եօլայ էինք գնում և իրրե գե-
րակիցներ վարժւել էինք գերասանա-

կան բոլոր հմտութիւններին: Հարկա-
ւոր էր ողջը՝ մեռածի, մեռածը՝ ողջի,
մեծը՝ փոքրի, փոքրը՝ մեծի՝ գերում
ներկայացնել, պատրաստ էինք խօսոյն
կատարել նայելով առաջարկողների
զրպանի հաստոցին: Մի քանի տարի-
ների ընթացքում մարդ չմնաց, որ իր
ցաւից աղաւտելու և ցանկութիւնը կա-
տարել տալու համար չգիմէր մեզ և
մենք մեր կեցտոտ ու արիւն ծծելուց
նեղացած շրթունքները չկայնէինք ան-
խրտիր նրա մարմնի ամեն տեղից: Այդ
ժամանակ մենք մարդկանց շարքն էինք
ընկել, լաւ տուն, տեղ ունէինք և այդ
բոլորը ձեռք էինք բերել գիտէք, ամե-
նապահիւ միջոցներով. այն է՝ ցաւօտնե-
րի արիւնը քամելով: Որպէս զի ոչ մի
տեղ պատասխանատու չմանք և խօ-
սակցութեան առարկայ չդառնանք, շատ
զգուշութեամբ էինք վարւում: Առ երե-
սըս, խօսքով, միշտ ազնւութեան և
արդարութեան ջատագովներն էինք.
բայց իսկապէս գործով ազնւութիւնը
և արդարութիւնը միայն արիւն ծծելու

մէջ էինք դառնում: Նշանաւոր ազգեցիկ
և փառնոցաւոր մարդկանց առաջարկած
ղերերը, իբր բացառութիւն՝ առանց
ոչնչի շատով կատարում էինք, քա-
նի որ ուրիշ կերպ չէր կարելի. իսկ
մեր իմացածներինն՝ ինչպէս կուզէինք:
Մեր քէփով չեղած բեմականերին աշ-
խատում էինք թաղաբնիկներ մէջ ձգել
և եթէ այդ մեզ չէր յաջողում, նրան-
ցից դադարի քաղաքացիներին, վեր-
ջիններիցս էլ նրանց, դանապան սուտ
քառութիւններ էինք անում, մեզ յայտնի
արդիւամ, բայց ներկայացրած զերե-
րի համար անստորագիր նամակներ
զրելով ուր հարկն է: Քաղաքացիների
և բեմականի մէջ ծագած փոքր անբա-
ւականութիւնը սաստկացնելով՝ մեզ
յայտնի միջոցներով խռովութեան նոր
նոր սերմեր էինք ցանում, այնպէս որ
խեղճ բեմականը հազիւ թէ կարողանում
էր իր ցաւը բաշել և կամ տոգորելը
թողնել ու հեռանալ: Գիտէք թէ քանի
քանիսներին ենք այս հնարներով ծի-
ծաղով ճանապարհ զրել: Մեզ նպաս-

տում էին և այդ ժամանակի դադար-
նակէտին հասած անձնական նեղ կու-
տակցութիւնները, որոնց մէկի պարա-
զուխն էր մեր սիրելի ուսուցիչ բա-
րոյականութեան և առաքինութեան ա-
ռաջին օրինակ Հարիւրապետեանցը:
Չկարժէք որ մեզանում առհասարակ
ուսակցութիւնները լինում էին գի-,
կտակցարար և սկզբունքով, ոչ քաւ լիցի
դժբաղդաբար թէ անցեալ և թէ ներ-
կայ ժամանակիս կուտակցութիւնները՝
շատ աննշան բացառութեամբ, թայ-
ֆաչականութիւն, խնամիւթիւն և
խաթրիւշիւն են:

III.

Երբէք հանգստութիւն չէ տալիս ինձ
մի զեր ևս, որը կեանքիս մէջ կատա-
րած եղեռնական զերերից մէկն է և
խիստ տխուր, յուզիչ հետեանքներ ա-
ռաջ բերեց ընդհանուր թատերական
բեմերի համար: Մ. թւին բեմականու-
թեան զերը համարեան մնացել էր զբլ-
խաւորապէս իմ և իմ ընկեր Խ. Չաղա-

շարեանցի ձեռքում: Կարճ ժամանակից յետոյ, բեմպետ նշանակեց մի եռանդուն, անկաշառ, պարտաճանանշ, միևնոյն ժամանակ փոքր ինչ հպարտ և փառասէր մարդ: Նրա մուտք զօրժած օրից՝ ես ընկերներիս նկատեցի, որ մեզ համար լաւ չ'պիտի տնցնէ, որ մենք նրա հետ չենք կարող ծառայել բեմին, եթէ չզաղարենք մեր երեսները արիւնով սնուրելուց: Թողնել այդ պաշտօնը՝ մեզ անկարելի էր, որովհետեւ առանց արիւն ծծելու ոչ մենք և ոչ մեր ձագուկները չէինք կարող ապրել. ուստի վճռեցինք առանց միջոցների խտրութեան ամենայն հնարք գործ դրնել նրան զլորելու: Մենք առ երեսս համարելով մեզ նրա—բեմպետին ամենահաւատարիմ ստորազրեալներ, մեզնից կախում ունեցող զաւառական զերակատարների մեր թոյլութեամբ ներկայացրած և մեզ ձեռքով ծածկած, արզելւած զերերը հրապարակ հանելով՝ զերակատարներին զրկել էինք տալիս պաշտօնից, նրանց էլ սովորեց-

նում, թէ՛ բողոքեցէք ուր հարկն է թէ՛ մեզնից բեմպետը այս կամ այն է ուզում: Այսպէս մեր թառերական հիմնարկութեան մէջ եղած նախկին խաղաղութեան ողին, հանգիստն ու կարգապահութիւնը մեր զաղտնի գործ դրած խարդախութեան և նենգաւորութեան շնորհիւ վաղուց աներևութացած էին: Տեսնելով բեմպետի բռնած ուղղութիւնը, որով ոչ թէ մեր նիւթական տղբիւրները պիտի փակէին, այլ և պիտի զրկէինք բեմից, նրա զէմ մի սարսափելի որոգայթ լարեցինք և որպէս զի մեզ վրայ կասկած չլինի, մի անփորձ և տաքագլուխ մարդ գտանք, որի յարաբերութիւնը մեր զաղտնի գործ դրած միջոցներով կտրւած էր բեմպետի հետ: Մենք մի առ մի նկարագրելով նրա բեմպետից ստացած անարգանքները, վիրաւորանքները, բարոյական և նիւթական զրկանքները և մեզ իրան բարեկամ ձեռքնելով, սկսեցինք աւելի ևս վառել նրան: Յոյց տը-

ւինք բեմպետի համար ամենաստոր
եղանակով մեր կեղտոտ ձեռքով լարած
որոգայթը և այն միջոցը թէ ինչպէս
պէտք է նրան կենդանի թաղելու գե-
րը կատարել: Նա խոստացաւ ստանձ-
նել այդ դերը, եթէ մենք իրեն օգ-
նենք, այդ էր և մեր ցանկացածը: Այ-
նուհետև որոշեցինք բեմպետի գերեզ-
մանի տեղը և գործիքները տալով եր-
բորդ անձնաւորութեան ձեռքը՝ պատ-
ւիրեցինք կտրել գերեզմանն որքան
կարելին է շուտ և զազտնի: Գերեզ-
մանահատը թէև շատ լաւ կտրել էր
և մեծի թաղման գերը պիտի ներկա-
յացնէինք, սակայն նա—գերեզմանա-
հատը շուտ ուշի գալով, որ մենք
միայն մեր շահերն ենք աչքի ա-
ռաջ ունեցել և ինքը ոչ թէ միայն պի-
տի պատասխանատու լինի, այլ և դա-
ւաճան անունը պիտի ժառանգէ և քա-
նի քանի անմեղների զժրագոյութեան,
պատճառ լինի, զգշաց իր մեր զբոյ-
մամբ արած սխալմունքի վրայ: Թէև
մենք նրան աղաչեցինք, սպառնացինք

և ամեն միջոց դորձ գրինք յետ չգառ-
նալ իր սկսածից, բայց նա մեզ այս
ասաց. «Դուք սատանայական հնարա-
ղիտութեամբ շեղեցիք ինձ ուղիղ ճա-
նապարհից, սակայն ես այդպէս չէի
ծնւած: Ազնիւ և առաքինի մարդիկ
որքան էլ սխալւելու և մօլութեան մէջ
ընկնելու լինին, բայց իրենց բնածին
մեծութեան կնիքը չեն կորցնիլ: Թէ-
պէտ ձեր շնորհիւ աւերեցի այդ կնիքը,
թէպէտ ընկալ խորին մթութեան խա-
ւարի մէջ, սակայն մտքիս ու խղճիս
որոտումներից չառաջացած փայլակ-
ները լուսաւորեցին իմ կորստասկան
շաւիղը և ես սարսափով յետ դարձայ
ու բռնեցի ուղիղ ճանապարհը: Այո,
ինձ գլորեցիք թշւառութեան դառն
ծովի մէջ, սակայն չեմ ուզում խառ-
նել զրան և յանցաւորութեան ոգե-
սպան ջուրը, որպէսզի գէթ թշւառու-
թեանս և ոգեկան տանջանքներս մա-
սամբ թեթեւ լինի»: Այս պատճառով էլ
սկսեց մի խիստ վտանգաւոր կռիւ:
Մենք մեր լափ լիզած արիւնով մեղ

շրջապատողների և մեր պաշտպանների
քիթն ու պուռնիքը ներկելով, աշխա-
տում էինք բեմպետին և միւսին իս-
պառ գլուխը և բարձրալէս մեռցնել:
Նրանք էլ միայն աղքատիկ համբ և
ներկայ դարուս մէջ բոլորովին անարդ-
ւած արդարութիւնն իրենց պաշտպան
բռնելով, կիսամեռ բարձ էին դալէս
մի կերպ իրենց անմեղութիւնը և բանի
խտութիւնը պարզելու: Հասաւ X. թը-
ւականը, այդ մեղ համար չարարաւ-
տիկ տարին: Մեղկ ու մեր ձեռքում
խաղալիք դարձած տղէտ դերակա-
տարների մէջ մտաւ մի ուրիշը, որին
վաղուց կճանաչէինք իբրեւ անկաշառ,
պաշտօնին համապատասխան, աշքարաց
և աներկիւղ մարդու: Նրանից Ս. Գա-
սիեանցի օրօք անհաւատարմութեան
առթիւ ստացած մտրակի սպին դեռ
չէի մոռացած: Նա հէնց իր դերը ըս-
տանձնելու օրից դգուշացրեց մեզ, որ
վատ ու անբարոյական դերերից պի-
տի խոյս տալ, յիշեցնելով X-ի խօս-
քերը. «Տուն կայ՝ մարդին կրանդէ,

մարդ կայ՝ տունը կրանդէ»: Պիտի ա-
մեն կերպ այս թատերական տան բնա-
կող չարութեան օղին հալածել, մեռց-
նել և բաւականութիւն տալ բարոյա-
պէս և ֆիզիքապէս տանջւած ու հա-
լածւած այն անմեղ ոգիներին, որոնք
արիւնալից արցունքով արդարութիւն
կգոչեն: Պիտի այսուհետեւ ամենայն
կերպ աշխատել կարացածին չափ այս
տան վարկը բարձրացնել, որը շնորհիւ
ներկայացրած գայթակղեցուցիչ դերե-
րի և իր մէջ ժողոված խաղախ դե-
րակատարների աւ հասարակ ընկած է
ամեն տեղ և մի նոր «Արշտիաւան» հըռ-
չակւած: Բայց ինչ օգուտ խրատը խե-
ւին, սապօնը՝ սեխն. ով էր նրա լսողը,
գայլի ախանջը քաշելով՝ դառ չի դառ-
նալ հօ: Եթէ խեչափառը կարող է ու-
ղիկ գնալ, այնպէս էլ մենք կարող էինք
ուղղել մեր գնացքը: Քանի անգամ
մենք մեր խմբով բնոջարեցինք այդ
միակ մարդու հետ, անստորագիր նա-
մակներով վատարանելով և ինտրիգա-
նիք սարքելով նրա գէմ, սակայն նա

3578-32

միշտ յաղթում էր մեզ ասելով. «ճշմար-
տութեան յատկութիւնն անաշուու-
թիւնն է, որի ուղին անկիւններ չունի.
ուստի երեսներիդ կատեմ, որ դուք այլ
ես նախկին իմ կարծած ու տեսածները
չէք, ձեր սրտերն անիրաւութեան
հնոցի մէջ կարծրացել երկաթ են դար-
ձել, այժմ դուք նման էք և կոտորւած
ապակու, որի ողջ եղած ժամանակ մար-
դիկ կարող են ազատ շօշափել, իսկ
կոտորելուց ձեռքը կկտրեն: Ես ոչ մի
ժամանակ չեմ տեսած այս տեղ մինչ
այս աստիճան կարգ ու կանօններ ար-
համարհւած և ամեն մի մեծարանք
ոտքի տակ ընկած, ինչպէս այժմ: Գուք
ողով ու մարմնով անձնատուր էք ե-
ղած անիրաւութեան տնարդ ծովի մա-
հառիթ փոթորկալից ալիքներին, որը
ձեզ արտաքոյ կարգի խաբէական երե-
ւոյթներով օրից օր յառաջ կմղէ դէպի
ծովի խորքը, առանց ձեր կողմից իր
հոսանքներին մի փոքր անգամ ընդդի-
մութիւնը տեսնելու: Եթէ առ հասա-
րակ ողբալու արժանի են և չեն կա-

րող երջանիկ լինել այն մարդիկ, որ
իրենց բարոյական պակասութիւնների
և սխալմունքների վրայ չեն մտածում,
հապա՞ որքան առաւել և դուք՝ որ փո-
խանակ ձեր ներկայացրած և առաջ-
ներիդ կանգնած հրեշային, անառակ
տէքերից, անիրաւութիւններից և բա-
րոյական ոճրագործութիւններից պղղ-
ւելու և հեռանալու, առանց գոյներնիդ
նետելու և կարմրելու ձգտւմ էք ձեր
ապականւած կեանքի մնացորդներն
էլ նրանց յորձանքների մէջ իսպառ
խեղդւելու: Եթէ ձեր բիրդ սրտերի մա-
կերեցիթի տակ եղած բոլոր ջգերը չեն
փչացած և ունիք փոքր 'ի շատէ ազն-
ւութիւն, ձեր սև սրտերի վէրքերից վա-
ղող արիւնով աշխատեցէք սրբել և
զաւել և ոչ թէ աւելի կեղտոտել ու
կատարեալ ապականել: Այն վառօղա-
լից ականի մէջն էք, որը պատրաստել
էք անմեղների համար. մի փոքրիկ կայծ՝
բաւական է ձեզ օդը թռցնելու. ինչ-
ոչէս վտանգւած նաւերը ծովի սառտիկ
ալիքներից, այնպէս էլ դուք ձեր նեն-

32-8928

մը, որ մարդուս գործերը և ոչ թէ ճակատագիրն, ինչպէս կարծում են շատերը, կամ կօրհնեն և կամ իբրև անողոր պարտատէրներ կկանգնեն մարդուս դասն և հաշիւ կուզեն: Այլևս փախուստ ալ չէ կարելի, կամայ ակամայ ստիպւած ես հաշիւդ մարբել: Այդպէս էլ մենք հասել էինք այդ չար ժամին, փակւած մի անելանելի ճանապարհի մէջ, կամ պիտի ինքնասպանութեամբ վերջ տայինք մեր վնասակար կեանքին և կամ տանէինք մեր տխրահռչակ անունին վայել վատահամբաւութիւնը: Վերջապէս բանն այնտեղ հասաւ, որ մեզ համար այս դատակնիքը կարդացին. «Հան դժանդն յատենէ և ելցէ ընդ նմա հակառակութիւն, զի մի յորժամ նստցի ընդ աթոռակիցս դամենեսեան անարգեսցէ». Ժող. 22/10*): և մեզ մեր նախկին ընկերներով դուրս շարտեցին

*) ԾԱՆՈթՈՒԹԻՒՆ. Հեռացրու ժանդ, վնասակար մարդին ատենից-դաշտօնից, հակառակութիւնն էլ հեռացած կլինի և տեղիք չես տալ, որ ժանդը իր աթոռակիցներէ հետ նստելով՝ բոլորին էլ անարգէ:

բեմից, որի յատակը, առաստաղը, բակը, շրջակայքը և օդն իսկ թունաւորել էինք մեր զագրելի զարշահոտ արատշնչումից: Հարւածը խիստ էր և անտունելի: Մենք՝ որ մի ժամանակ իբրև մի ամբողջ երկրի դերակատարներ ինչ ուզում անում էինք, որին ուզում բեմ էինք կանչում, որին հեռացնում և մինչև անգամ մեզից շատ բարձր անձանց սանձերը մեզ վայել հնարագիտութեամբ մեր ձեռքը ձգելով, այս կամ այն կողմին էինք շրջեցնում, այժմ իբրև անարգւած ու անպէտք էակներ կոխոււում էինք. այս մահից վատ էր մեզ համար: Մենք—ընկերներս վճռեցինք ինչպէս որ լինի մեր վաղեմի անտեղի ստացած, բայց չեսոյ կորցրած պատիւը ձեռք բերել, վերականգնել. ուստի ձեռք ձեռքի տւած մեր հակառակորդներին դէմ գնացինք:

V.

Մայիսայ վերջին գեղեցիկ օրերից մէկն էր, գեփիւոր թեանցուկ Լիրսի

հետ, ծառերի նորարաց տերևներին համբույր ապրով՝ հանդարտ ու հեղեղ սահելով կանցնէր կանաչադարձ երկրի վրայով։ Սամիրադոյն երկնքի անհամար պտղունն աւաղերը պար էին բռնել լողացող լուսնեակի շուրջը։ Նրա լողաբանի ցայտումներէց ընկած կաթիւնները ծաղիկները խլիով պահում էին իրենց քնքոյշ և տնւշաբոյր բաժակներում փարդամատ արշալոյսը ծաղիկուց նրան նւիրելու։ Մեր քառաձի կառքը սլանում էր յառաջ։ Բնութեան այս սքանչելի պատկերը, որ ամեն մի բարեպաշտ ու ազնիւ սրտեր իրեն քաշել գիտէր, մեզ համար մի աւագոտ անապատ էր։ Մեր դիւական միտքը միայն զբաղւած էր թէ ինչպէս պիտի տնել կորցրածը պանելու, թէ չպիտի խնայել ոչ մի սրբութիւն, ոչ փող և ոչ... միայն մեր բեմը ձեռք բերել։ Չորրորդ օրը մեր կառքը կանգնեց այն անդրապատմական բարձրութեան հանդէպ, որի մէկ կողմում հին աշտարակի դըլխին նստած էր բոլոր բնակիւնների ծի-

րանի դիտապետ։ Աչքի տնայ ունենալով նրա իր նախկին եռանդն ու կարողը և արծաթին արատեսութիւնը կորցնելը՝ վատերին, անամօթներին բոլորովին լրբացնող անպայման դժութիւնն ու թուլութիւնը, չէինք վախենում նրանից։ Մենք դիմեցինք դիտապետին շրջապատող մեզ ծանօթ մի քանի անդրաներին, սրտնք ոչ թէ պիտի պաշտպանէին մեզ իրենց օգտի համար, այլ և համոզէին մնացեալներին իրենց օրինակին հետեւելու, որովհետեւ միշտ սրնգուրել էինք զբանց սե երեսները։ Նըրանցից մի քանիսը լաւ ճանաչելով մեզ և տեսնելով, որ մեզ օգնելով պիտի իրենց ընկերի հետ գոհեն և մի քանի անմեղներ ու քաջբային խապտմեր և մեզ նմանների շնորհիւ արդէն կիսաւեր և վարկաբեկ մի բեմական հիմնարկութիւն, բուական համարեցին մինչև այդ ժամանակ եղած բարձրատիճան անմեղ գոհերը և զգաւորութիւնս զարձրին մեզանից։ Բայց մեր ծանօթներն առարկեցին թէ «այլ են

մեր ընկերները, և այլ մենք, մեր սուգ-
բուժիչներն է միշտ դռներով ապրել»:

«Եթէ այդպէս, ահա մեր որսը, օգ-
նեցէք մեզ, ասացինք մենք»: Սյո, հա-
լաւ որս էր և մեզ հաճելի, սակայն ձեր
գնդակը հաղատակին չէ դիպել հետեւե-
րար և մահացու չէ նրա վերքը, սա-
կայն մենք զաղտնի և անուղղակի մի-
ջոցներով կխոստանանք աւելի խիստ
հարւածել նրան եթէ...

Ինչ, ի սէր Աստուծոյ պարզ եղէք
մեզ զթրաղղացածներին և այս աշխ-
տանջ յուսահատ մտածմունքների ծովի
մէջ խեղդողներին հետ: Մեզ կեանք է
հարկաւոր, մի գրկէք մեզ գրանից, ա-
մեն ինչ պատրաստ ենք անել, եթէ
մեզ մեր...: «Այդ կախւած է ձեր ջիւե-
րի և երեսների հաստութիւնից»: Այդ
մասին գոհ ենք բնութիւնից, երկուսն
էլ համադաստասխան են իրար, մէկը
միւսից հաստէ, մանաւանդ կաշիները,
ուզէք կօշիկներ անդամ կարող էք կա-
րել տալ: Ասածներին հաստատութեան
համար, ահա ձեզ մեր ջիւերի հաստու-

ցը. իսկ կաշիներինս՝ փորձով կիմա-
նար: Ջիւերիդ հաստոցն այնքան էլ
բաւականացուցիչ չէ, եթէ կաշիներդ էլ
այդպէս լինի, լաւ կանէք ոչնչի չսպա-
սել, պատասխանեցին մեզ մեր ծանօթ
անգղները:

VI.

Մեր եղած մեծ աւանում բոլորն ըն-
կած էին քնի գիրկը. ես ընկերիս հետ
ընկճւած, յուսահատ նստած մի հաստա-
բուն ուռնու տակ, մեր թշուառ փնա-
կից գուրս գալու ելք կորոնէինք, նա-
յելով կապուտակ երկնակամարի վրայ
սահող, բոլորչի լուսնի շողերի տակ
պարզ լճակի մէջ խաղացող ձկներին և
ջրային գետններին: Գիշերուայ վեհ լը-
ռութիւնը խանդաւում էին լճակի մէջ
թափուող ջրմուղի կարկաշիւնը և ջրա-
սունների երբեմն երբեմն դէպի վեր
խայտալը և նորից լճի մէջ սուզելը:
Գիշերից բաւականին անցել էր. մէկը
հանդարտ քայլերով մօտենալով մեզ,
ողջունեց ու նստեց լճակի ափում դը-

բամ նստարանի վրայ: Կարծես մի ինչ
որ խորհրդանորդադոնիք կար նրա այս
միջոցում մեզ մօտ գալուն մէջ: Մենք
ինքներս մօտեցանք նրան և խօսք բա-
ցինք մեզ պատահած ծանր դժբաղդու-
թեան մասին: Նա սկզբում խիստ նկա-
տողութիւն արաւ մեզ և յետոյ խրա-
խուսեց թէ չպէտք է յուսահատուի և
թուլանալ: «Երկուսդ էլ՝ շարունակեց նա.
իրբն ապահով մարդիկ կարող էք ձեռք
ձեռքի տուած օգնել ձեզ: Եթէ ամենա-
հեշտ զործերին անապատելի արգելքներ
են պատահում՝ ամենադժւարներն էլ
առանց ճարի, առանց դարմանի չեն
մնում: Միթէ ցանկանում էք յիմարա-
բար նետել յուսահատութեան ծովի
մահացու ալիքների գիրկը վազւայ կեն-
սատու արեւի լոյսից զրկելու համար:
Դուք իբրեւ փորձեալ մարդիկ, այդպի-
սի փորձութիւններից չպիտի յուսա-
հատուիք: Թշուառութիւնը մի այնպիսի
սքանչելի փորձ է, որից ճարպիկ,
սրտոտ, խորամանկները վեհութեամբ,
իսկ յիմարները, անսիրտները անար-

դանքով են դուրս գալիս: Լայն ու խա-
ւարը միմեանց կցաշորդեն, կեանքի
մէջ ամեն մի նոր դէպք մարդիւ մի ծա-
նօթ ճանապարհից մի անձանօթ ճա-
նապարհի մէջ կձգէ, աներկիւղ պիտի
գնալ, յարգելով ու կատարելով հան-
ճարներից մէկի այս իրաւացի ու ճիշտ
ասածները. «Արժաթի մուրճով կա-
րող էք փշրել երկաթի դռներ և ոսկի
բանալիով բանալ բոլոր փականքները»:
Չեր բարեկամ արինալեզներին առատ
բաժին պիտի հանել. իսկ X.X-ին ա-
ւելի շատ, որովհետեւ սրանք աւելի կա-
րող են օգնել: Ես խորհուրդ կտայի
ուղղակի դիմել նեսարներին, որոնք
միշտ այսպիսի պարագաներում իրենց
եռանդն ու զիտութիւնը գործ են դը-
նում միայն չարութեան զէնքը սրելու,
անմեղներին սպանելու համար: Այո,
միայն նրանք կարող են ձեզ համար
ճանապարհ բանալ դէպի ձեր ցանկա-
ցած բնւր:

Բարեբաբ տէր, ձեր խնամտալից խոր-
հուրդներով և հնարագիտութեամբ բա-

նիցս օգնել էր մեզ, յանուն մարդկութեան կաղաչենք այս անգամ էլ այդ նեղութիւնը յանձն առէք, ասացինք մենք:

Արդարեւ թէն ձեզ համար դժուար կը լինի նրանց տեսնել, սակայն այնպէս կանեմ, որ նրանք սպասեն ձեզ այժմ ազգանոց դարձած հին մարազի մօտ:

Ո՛հ, ո՛չ, աղաչում ենք, դուք տեսէք:

Հատ լաւ՝ ես կտեսնեմ, ասաց նա, միայն գործի ծանրութիւնը և դժուարութիւնն աչքի առաջ ունենալով, այսքանից պակաս չեմ կարող առաջարկել իսկ ձեր ծանօթներին դուք գիտէք»: Պնդելու տեղը չէր, ընդունելով տալ նրա ցանկացածը՝ իսկոյն կարգադրեցինք արագաթիւ օդաւնացով և երեք օրից յետոյ մեր ջիւղերի հռապատկած հաստոցը ցոյց տւինք X-ին:

VII.

Սքանչելի առաւօտ էր, արեգակն իր առկեղոյն վարսն աշխարհին ցոյց տալու կպատրաստէր, ամենարարձք յեւ-

ների զաղաթները ծիրանի գոյն էին ստացել: Գիշերայ ջինջ ու պազպաջիւն ցօղի բաւականութեան վրայ դրած գոհարանման կաթիլները կզոյրոյշիանային, տաւարածն իր նախրով տրօտ կերթար: Կուսական անտառներում թռչուններն իրենց դայլալիկներով, գետակներն ու ագրիւրներն իրենց կարկաչումով բնութիւնը կօրհնէին: Ճշմարտասէրներին և աշխարհատեսներին շրջապատող պարտպի X. կողմի մարագի մօտ նէսար Թարախտարեանցի գեղեցիկ սենեակում ինքնաեռի շուրջը նստած էին մտախոհ երեք հօգի:—Ներսէսից մէկն ելլեմս երբեմն նկատելով ընկերներին կասէր. «Բաւական է որքան այդ անամօթ գերադասարների պատճառով մեր լաւ ընկերների գէ՛մ որոգայթներ լարեցիք. բաւական է որքան վատերի համար մեր հարկաւոր ոյժերին հալածեցիք, մի կողմը ձգեցէք Ամաղեկացու եզրայրասպան քէնն ու առելութիւնը. արհամարհեցէք բոլոր վատ գղայական հակումներն ու կրքե-

բը բնդունելով ու յարգելով բարոյա-
կան օրէնքի պարտաճանաչութիւնը,
որն երբէք ինչ հանդամանքներով էլ
որ լինի, չէ որ զուտ խղճի հետ առե-
տուր անել: Թողէք ձեր հիւանդոտ ոչ
զու յոյդերն ու ձգտումները գէպի տա-
լօրինակը եւ հրեշաւորը: Խեղդեցէք
ծայրայեղութեան հասցրած հոսանքու-
թիւնը, որը մի գրաւիչ պատրանք ու
խաբէլութիւն է, որ իրեն հետեւողներին
ոչ թէ միայն տանում է գէպի կորուստ,
այլև նրանց աչքերը փակելով՝ չէ թող-
նում մարդը մարդկանց հետ միացնող
կապերը նշմարել եւ իմանան որ իրենց
ենք-ը դրիշների Ես-ի մէջ է գտնուում եւ
փաստելով իզուր ուրիշներէ Ես-ին իրենց
են փաստում: Փայիէք Ես-ի խաբէլու-
թիւնից եւ բարձրանալով գէպի վեր,
կ'համէք մարդկային կեանքի բարոյա-
կան բարձրութեան: Ամենազօրի գահի
տոռաջ հաշիւ պիտի տար, անիրաւու-
թիւնը տեսնելուց թողէք ձեր սրտե-
լում ճշմարտութեան եւ իրաւունքի ըզ-
ղացումներն: Եւ անհիմա եւ ձեր գէպերի վը-

րայ եթէ ոչ խիստ, զոնէ մեղմ եւ աղ-
նիւ զայրոյթը վառի: Մաքսուեցէք ա-
նիրաւութեան գէմ, մի ճնշէք արդա-
րութիւնը: Արհամարեւած արդարութիւ-
նը երկինք կնայէ, ինչպէս անդունդը
զլորւած մարդը գէպի լոյս: Ազնիւ եւ
բարոյական մարդը ճշմարտութեամբ
զինւած զիմում է թէ բարեկամին, թէ
թշնամուն, իշխանին՝ թէ ստրկին: Մի
յարգէք անձնաւորութիւններ, այլ ճշ-
մարտութիւնը, եթէ այդ գտնելու լինի
մինչև անգամ ձեր ամենաոխեղիմ արեւ-
նաւորութեան մէջ: Հեռու ձգեցէք
ձեր արտաքուստ առաքինազօծ հրեշ-
տակային, իսկ ներքուստ միայն սատա-
նային վայել սրտերի չարութիւնները
ով գառնազգեստ գայլեր: Անմահ յեղա-
փոխականի յարգանքի արժանի ծած-
կոյթն ամենազազրելի ոճիրներով մի
արատաւորէք: Մի փակէք ձեր լսելիքն
անմեղ տկարի ու զրկւածի ձայնը լսե-
լու: Չեր վատ սրտերը համապատաս-
խան չեն ձեր վիճակի բարձրութեան.
յանցաւոր վայելքը շուտ կանցնէ եւ յե-

տոյ օձի պէս կխալթէ: Ուղղեցէք սը-
խալներդ, օգնենք մեզ, թող չտանք ըս-
տոր և շահախնդիր եղևանները մեզնով
խաղան, մեր սանձը իրենց ձեռքը ձը-
ղեն: Մենք մեր խեղճ ընկերներին ան-
տեղի մեղադրացնելով, արհամարհե-
լով մեզ ենք անպատուում, մեզ ենք մե-
ղադրացնում, մեր զոյաթեան հիմքն
ենք բանդում: Անմեղին մի արհամար-
հէք անողգամները պատուելով: «Որ զնէ
զքար ի պարսառիքս, նմանէ որ զնէ
զպատիւ անողգամի» առ. 26/8*): Այս
խօսքերն ասելով նեղացած ու վշտա-
հար զուրս եկաւ սենեակից: Մի քանի
րոպէից յետոյ ներս մտաւ Միջնոր-
դեանցը:

Բարեւ ձեզ:

Բարով եկաք, խէր լինի, նստեցէք
խնդրեմ, առայ Թաւախտեանցը:

Խէր թէ շառ ալդ ձեզանից է կախ-
ւած, պատասխանեց Միջնորդեանցը:

*) Ինչպէս պարտաւոր մէջ զբաժնէ քարը, այնպէս էլ
անողգամին տուած պատիւը կորած են: Ուրեմն պատիւն
ինչպէս մի թանկագին բան չպիտի անողգամին շնորհել:

Ինչպէս:

Միջնորդեանցը. զուր ճանաչում էք
Թովիշ Դիւթչեանցին:

Ո՛չ, պատասխանեցին մեր երկու
կեղծ ճշմարտասէրները:

«Քանի որ այդպէս, առայ Միջնոր-
դեանցը. ես անհրաժեշտ եմ համարում
ծանօթացնել Ձեզ նրա հետ, որովհե-
տե ձեր զերն այնպիսի մի մեծ և պա-
տասխանատու զեր է, որ առանց Դիւթ-
չեանցի հետ ծանօթանալու, չէք կարող
գործ առաջ տանելու օգուտ բերել թէ՛
ձեզ և թէ՛ ձեզ հետ գործ ունեցողնե-
րին: Դիւթչեանցը թէեւ խօսել չգիտէ,
թէեւ համբ, սակայն ո՛չ մի հանճար չի
կարող նրան գիմաղրել: Նրա պաշտ-
պանած դատը ուր որ էլ լինի, չի բե-
կանում: Նա մի լուռ հայեացք է ձգում
մարդկանց վրայ և ամենահաստատա-
կամ մարդն անգամ ընկճելով նրա
խորաթափանց հայեացքից և զրաւիշ
ձայնից ստիպւում է կամայ ակամայ
կատարել նրա մինչև անգամ ամենա-
ստոր զգուշի ցանկութիւնն ու կամքը»:

«Պարոն Միջնորդեանց, մենք մի ամենաբարդ և պատասխանատու գործի համար հաւարել էինք այստեղ խորհրդակցելու. ո՛հ, որքան շնորհապարտ կը մնայինք ձեզ, եթէ նրան ծանօթացնէիք մեզ և որքան ուրախ եթէ նա իր խորհուրդներով օգնէր մեզ. միայն թէ Հակասեանցը՝ որը քանի բոլոր առաջ այստեղ էր չիմանայ: Զատ լաւ, պատասխանեց Միջնորդեանցը. «Այսօր երեկոյեան ժամը 8-ին նրա հետ միասին կայցելեմ ձեզ» և հեռացաւ նրանցից:

Ես և ընկերս անհամբեր սպասում էինք, երբ Միջնորդեանցը մտաւ մեզ մօտ և ասաց. «Չեք խաթրու գնացի նրանց մօտ, եթէ ցանկանում էք բան պոխ բերել, կատարեցէ՛ք ինձ ձեր ջրի ափին տաժ խոստումը»: Մենք էլ տրւինք նրան մեր ջրի հաստոցը իրեն էլ առանձին վարձատրելով:

VII.

Արեգակի վերջալոյսը իր համբոյրն աստիճանաբար տալով բարձր ծառերի

դադախներին, բլուրներին և լեռներին՝ աներեւութացած էր: Գիշերը սկսել էր մօր ծոցից դուրս գալ և դարձաբար ցօղի երթիկներն օդի մէջ խաղալով, կիջնէին ծաղիկների և կանաչների վրայ նրանց կենդանութիւն տալու, երբ Միջնորդեանցը Գիւթհանցին պրկած մտաւ իրենց սպասող Նէսարի դռնով: Բարեւ ձեզ:

Ճնորհարեր դալուստ, բայց ինչո՞ւ միայնակ, հարցրեց Թարախտարեանց: Ես մենակ չեմ, նրա ոգին ինձ հետ է, պատասխանեց Միջնորդեանցը:

Դուք խաղում էք մեզ հետ, չենք հասկանում ձեզ՝ ասաց Նէսարը:

Մի փոքր համբերութիւն և կտեսնէք Գիւթհանցին, պատասխանեց Միջնորդեանցը:

Երեկոյեան այս ժամանակ այս անիւրեւ, անպիտան մոծակների տանջանքներից չէ կարելի սենեակում նստել, եթէ նա կուշանայ, դուրս գանք ջրի ափը. ասաց Նէսարը:

Ո՛հ, պատասխանեց Միջնորդեանցը,

են ասելիք ունիմ, դուք գիտէք որ Բարբեանցին և նրա ընկեր Ջաղաշարեանցին արդելւած գերեր խաղալու առթիւ գրկել են բեմից, որտեղ ուխտած էին մինչև իրենց կեանքի վերջը ծառայել: Գիտէք նոյնպէս որ բարի գիտապետը և նրա մի քանի խնկարկունները հակառակ են, չեն ուզում թոյլ տալ նրանց բոտ առաջնայն խաղեր սարքել, քանի որ այդ խաղերից աւելի գայթակղեցուցիչներն առանց արգելքի միշտ կատարում են իրենց աշքի առաջ: Բայց Բարբեանցը և նրա ընկերը թատերական բեմը ձեռք բերելու համար բերել են իրենց հետ այն հանձարեղ փաստաբանը, որի համար խօսել եմ ձեզ հետ և որի ողին ահա դրնում եմ ձեր առաջ: Եթէ կարող էք մերժեցէք սրա պահանջը, հաւատացած եմ, որ սա մոռանալ պիտի տայ ձեզ և գիտապետին. այս ասելով դրաւ զրասեղանի վրայ պերճախօս հանձարի ողին: Մի քանի բոպէ լուռ թիւն թաղաւորից սենեակում: Դիւթչեանցի զրաւիչ ձայնն

ու հայեացքը անցան մեր Ն. Գէեղների սե սրտերի խորքը և նշքա դարձան զէպի Միջնորդեանցը. «Պարոն, շատ փաստաբաններ էինք տեսել և շատերի հետ էինք ծանօթ ու բարեկամ, սակայն սրա պէս հարուստ, պերճախօս և միանպատայն մարդկանց սըրտերը տակն ու վեր անող ողու չէինք պատահել: Մենք խոնարհուում ենք սըրա առաջ, համբուրում ենք նրա սուրբ գորշապարը, աղամանդեայ սրտերն անգամ կփափկին սրա առաջ և կարծես սա իր լուռ հայեացքով մեզ է տնում. ով է գիտապետը կամ ամբողջ թատերական հիմարկութիւնների մեծը և ինչ նրանց խօսքը կամ սահմանած օրէնքները, որոնք այլևս նշանակութիւն չունին: Չունին՝ քանի որ Գէեղիներ պատժելու օրէնքն էլ մեռած է, քանի որ նոքա, մեծերը չկամեցան երբէք մեր և ձեզ նմանների սրտերի մէջ հղած վազրի ձազը գտպել, թոյլ չտալով նրան մեծանալ և արեան սոփօրել: Քանի որ չսահմանափակեցին

ոչ օրէնքով և ոչ մի այլ կերպ աշխարհի և հասարակութեան առաջ, մեր ազատօրէն գործում, մոլութիւնները և բազմամիտս զերերը, որոնք միշտ կը խաղացին դիտապետի և թատերական հիմնարկութիւնների մեծերի անտարբերութեան սովորով. սակայն չպիտի մոռանալ և X.X-ին:

Այդ մասին անհոգ եղէք, Բարբեանցիին և Ջաղաշարեանցիին յանձնարարած եմ, պատասխանեց Միջնորդեանցը: Ուրեմն բեմը կստանան մեր վաղեմի դերասանները, եթէ երեսները մի քիչ էլ պնդացնեն: Միջնորդեանցը վերադառնալով մեզ մօտ, ուրախութեամբ յայտնեց բոլորը և ստացաւ մի լաւ ընծայ: Մեզ թքում էին, հոգ չէր. բնկերս ասում էր. «Հազիւ թէ սրանց թքերով մարբին մեր կեղտոտ երեսները»: Եթէ այն փոր չկշտացնող և կեանք չապահովող երեւակայական հողեկան միտիթարութեան համար, ոգորմիլի Պօղոսն արհամարհում էր նեղութիւն, անձկութիւն, հալածանք, վիշտ, սով, և մահ առկայե-

լով թէ՛ «ոչ իշխանութիւնք, ոչ հրեշտակներ, ոչ գօրութիւնք և ոչ մի բան չեն կարող բաժանել և հեռացնել ինձ մեծ վարդապետի սէրից». հապառքս առաւել և մենք սիրելի բնկեր, պիտի ամենայն երեսպնդութեամբ տաններ մեզ վրայ թափւած և թափւելի նախատիւները, նեղութիւնները ի սէր մեզ կեանք և ապահովութիւն տուող բեմի և ով է կարող արգելել մեզ այդ: Սպառնալով էին՝ երեսներին միւս կողմն էինք դարձնում, երկնային մեծ վարդապետի միայն այդ միջոցում մեզ ձեռքնառն ապաւէրը կատարելով. նախատում, հայհոյում, անիծում էին մեզ, մի կողմից մեր բնատօրութիւն դարձած քծնողականութեամբ և միւս կողմից մեր ջրերից արիւն կտրողների յորդաբմամբ, լիզում էինք նրանց ոտքերը և օրհնում նրանց, ոչ թէ համաձայն տիրող հրամանի, այլ մեր օգտի համար: Վերջապէս նրանք մեր երեսի պնդութիւնը և միայն յայտնի, անառակ ու պատուազուրկ կանանց վայել

անամօթութիւններս տեսնելով, ճանապարհ գրին մեզ թէ՛ «գնացէք, ձեր ցանկութիւնը կկատարուի...»: Մենք էլ շնորհակալութիւն անելով մեր բարերարներին, դարձանք մեր տեղը, ընդ միշտ խեղդելով մեր կեդտոտ սրտերում ամօթի զգացումը: Բնական է գիշերին յաջորդում է լոյսը, այսպէս էլ բարերարողութիւնին՝ զժբազողութիւն և զըժբազողութիւնին՝ բարերարողութիւն: Հանգամանքները նպատատաւոր էին, անհնաճը, որից կակնած էինք և խոչնդոտ էր լինում մեր սխրագործութիւններին ըստ իս՝ տեսնելով, որ իր մշակ Աստուծի յիմար գերով չէ կարող Արհմնի մի խումբ խարամանիներին դեր կատարողներին հետ երկար ժամանակ ծառայել, հեռացաւ ասպարէզից, յիշելով հանձարի այս խօսքերը. «Լաւ է բնակիլ առ անկեան ի ներքոյ օգոյ, քան, ի Բռւեալս անիրաւութեամբ և ի տան խալտաւակութեան: Առ. 21/9: * Մեր ցան-

*) Լաւ է մի բացօդայ տնկիւնում ապրել քան անիրաւութիւնով ծեփածոների և խտնակութեան տան մէջ:

կութիւնն էլ հէնց այդ էր: Բեմակտութեան զեկն անցաւ մի չիմամիտ, կատարեալ մարմնացած յիմարութեան, բեմական գործերի կառավարչութեան բոլորովին անտեղեակ, երկար տարիներով մի խուլ ու մոթ անկիւնում միայն իր անյաղ ստամոքսի համար մըտածող, իր կոշման ու պաշտօնի արժէքը չիմացող ապուշի ձեռքը: Նրա ամբողջ փառքը՝ տգիտութիւն, և միակ հոգսը՝ իր ողորմելի *եսն* էր: Ոչ թէ մեզ նմանների՝ այլ չքացած և երկակայական արդարութեան պոչը բռնող տկարամիտների համար կարծես ոչ էլ մի առանձին երկնային պատիժ էր: Այո, պատիժ էր. լաւերին, խոհմաներին, հասարակաց օգուտն անձնականից գերադասողներին արժէքը չիմացող. իսկ վատերին, անամօթներին սիրող ու փայփայող մեր սիրուն քաղաքի համար: Ուրիշ կերպ չէր կարող լինել այդ քաղաքը, որի մշտական մառախուղը, ամպամած, տխուր ու մեռուցիչ օդը, սառնամանիքը, դառտիարակութեան

պակասութեան պատճառով, ծնեցնում են շատ անգամ դաժան, տխուր և անդուլթ մտքեր: 2) որ այդ քաղաքը խարդախութեան և դաւաճանութեան համար էր շինւած, չէ որ այդ քաղաքի դաւաճանութեամբ և նենդաւորութեամբ կործանուեց մի ամբողջ ազատ երկիր. չէ որ այդ քաղաքի շաղախը մարդկավին արիւնով է արւած: Թող ոչ որ չ'անիծէ ինձ և իմ յիշատակը, քանի որ այդ քաղաքի ապականւածների միջնորդութեամբ սեահողիների մօտ էի սնել, սովրել և մեծացել և ներէ, որ շեղուցի մասամբ իմ խօսակցութեան թելից:

Եկաւ մեր ապուշ բեմպետը, մենք և մեզ նմանները հէնց այդպիսի մի մարդակերպ զրաստի էինք սպասում, որ թամբէինք և հեծնելով շրջէինք զլուխը դէպի մեր ցանկացած կողմը: Նախքան բեմպետի գալը, ստացած էինք զէնդիների նամակը, որով ի միջի այլոց գրած էին. «Ահա թանկագին տապճակի տակ մէջքն ուղցնողներից մէկը, ահա ձեր ցանկացածը, մենք արդէն զրա հետ

խօսել ենք, արէք ինչ հարկաւորն է և ինչ կուզէք, հաստացրէք ձեզը և մերը:» Այլ ևս հանգստանալու ժամանակ չէր. մենք-ընկերներս սկսեցինք զաղտնի և յայտնի գործել: Մեր թայֆի մարդկանց աղաչելով, խնդրելով հերթով զրկում էինք նոր բեմպետի մօտ, մեզ՝ իբր թէ անմեղ զրպարտւածներին գովասանելու և պաշտպանելու, իսկ մեր հակառակորդներին՝ պարսաւելու: Օրինակի համար ինչպէս Ասպատակեանցին և Ելուզակեանցին: Սրանցից առաջինը թրքատիպ, մի փոքրցային ճարտարախօս խարդախ, ճարպիկ և միշտ խղճի հետ առետուր անող ձրիակեր մարդ էր: Նա իր ձեռք ձգածն այլ ևս տիրոջը չէր տալ, թուրքերը նրան *խալիս* էին կանչում: Սրա ամբողջ կեանքն ոչինչ չէր, եթէ ոչ՝ խորամանկութիւն, անհաւատարմութիւն, զոգութիւն, յափշտակութիւն, խռովարարութիւն և որ գլխաւորն է ապերախտութիւն: Սա իր անիրաւութեան չափը մինչև այն աստիճան հասցրեց, որ իր բարերարին

խաղառ խուղելով՝ մտրթին էլ մաշկից և ողորմելին մի կտոր հացի կարօտ մեծաւ անէծքը բերնին: Ելուզակեանցն էլ ճիշտ իր ժամանակի խաշաղողն էր, այն առաւելութեամբ, որ իր նախորդից գերազանցում էր ոչ մի սրբութիւն չճանաչելով, մինչև անդամ տարականելով այն ազրիւրը, որից կ'իմէր: Եթէ հանդուցեալ Ռաֆֆին նրան տեսած լինէր, անշուշտ իր «վէպիկներում» նրան ոչ թէ կհամեմատէր այն անձանց հետ, որոնք իրենց վաճառականութեան համար ընտրում են առհասարակ աւելի մութ անկիւններ, գոհհիկ և տրդէտ ժողովուրդ, այլ նրանից մի նոր սարսափելի տիպ կհնարէր: Ելուզակեանցը զարգացած մարդկանց անկամ շատ հեշտ կխաբէր, նրանց նւիրաբերածը և ունեցածը ճարպիկութեամբ ձեռք ձգելով, ուտելով: Նա վերին աստիճանի անամօթ, հարկաւոր ժամանակ շողորորթ, կեղծաւոր, իր օգտի համար ամեն ստորութիւն, անարդանք, թուր, մուր ընդունող, նենգաւոր մի անձնա-

ւորութիւն էր: Մի խօսքով՝ ոչ մարդ էր և ոչ անասուն, այլ սրանց մէջ տեղը բռնող մի առանձին, մի այլ ստորարարած: Սրանք՝ այն է, Ասպատակեանցն ու Ելուզակեանցն իրար հետ ունեցած մութ գործերի համար միմեանց հետ կապւած և մեզ հետ կաւճակիր սեղանի շուրջը բռնողներին էին: Մենք տեսնելով այս երկուսի արած ու քողարկած պակասութիւնների և խարդախութիւնների համար ոմանցից կրած նեղութիւնները և բարոյական հարւածները, սկսեցինք նրանց սիրտ տալ, խրախուսել և հարկաւոր խորհուրդները տալ, աչքի առաջ ունենալով նրանց մեր նեղութեան ժամանակ անցեալում թէ ներկայում մեզ ցոյց տւած օգնութիւնը և նպաստաւոր սուտ վկայութիւնները: Բեմպետին ամեն կերպ ուղղակի և անուղղակի միջոցներով աշխատում էինք հաւատաւորներ թէ՛ պ. պ. Ելուզակեանց և Ասպատակեանց ազնիւ մարդիկ են, նրանց հասցէին լսածներդ զրպարտութիւններ են և

երբէք չէ կարելի նրանց դէմ գնալ քա-
նի որ *Քանժունին* նրանց պաշտպան
ու բարեկամն է, որն իսկոյն կարող է
ձեզ բնակատուութիւնից հեռացնել տալ:
Այսպէս ազդելով հեռացնել բնակատին,
մեր գործերին լաւ ընթացք էինք տա-
լիս: Համարեա թէ՛ մեզնից կամ մե-
րոնցից մէկը միշտ բնակատի մօտն էր
լինում, որպէս զի նրա մօտ մեր հասցէին
մի աննպաստ բան խօսուելուց իսկոյն
առաջն առնենք: Ըստ անկամ էլ մենք
մեր հասցէին աննպաստ փոփոցային
անստորադիր նամակներ գրելով բնա-
կատին, սպառնում, հայհոյում և նա-
խատում էինք, որպէս զի մեր հակառա-
կորդներից զրաւժ համարել տալով՝
նրանց վարկը բոլորովին ձգենք մեծի
առաջ և կասկածելի դարձնենք նրանց:
Այս աւելի նպաստում էր մեզ մեծին
աւելի մօտենալու և մեր հակառա-
կորդներին արհամարհել տալու: Մեր
բնակատը շողորորթութիւն սիրող այն-
պիսի մի թեթեամբուն էր, որ իբր
չունեցած առարկնութիւնները զօրկե-

լուց, փոխանակ տխրելու, կուրախանալ
և կմեծամտէր: Լըջամիտ, հասկացող մար-
դիկ էլ տեսնելով Բեմպետի թեթեամբ-
տութիւնը, մտքի անհաստատութիւնը
և չափազանց ստախօսութիւնը, այլ ևս
չուզեցին երեսը տեսնել, այդ էր հէնց
մեր ցանկացածը: Վերջապէս կարճ
միջոցում սեր սպիտակացնող, հզօր
առշակի միջոցով բռնելով իմ տեղը,
համոզեցինք նոր տափազլուիս մեծին
մեր վտանգաւոր դերերի համար Բա-
րակեանցի արած քննադատութիւնը
ինքը վերաքննէ: Յանկուլթիւններս կա-
տարեց, այդ հոգեհան դերերի հար-
կաւոր կրճատումները և յաւելումներն
անելուց յետոյ, յանձնելուին անգրա-
գէտ, իր անունն անկամ գծարութեամբ
ստորագրող բոլորին յայտնի, անմաք-
րութեան մէջ ծնւած ու սնւած գիծ
մականսանեալ X.-ին իբր թէ զրաքննչի.
մի քանի հրաչեայ *առշակներով*: Հաւ-
գելի ընթերցողներ, ներողամիտ եղէք,
որ այս անձը մասամբ ձեզ ծանօթաց-
նելու համար, կրկին ոտիւլած եմ մի

փոքր շեղել խօսակցութեան թելից։
Սա նա էր, որ երկու նշանաւոր ընտանիքների վրայ արած տնամօթ զրպարտութեան համար X.-թւին, իր նախկին խայտառակ դերը պիտի կատարէր, եթէ նրա ողորմելի ընտանիքն արտասուներն աչքերին իր զաւակներով ազդեցիկ անձանց գոները չ'մաշէր և պաշտօնագուրկ մարդուն խիստ ու խայտառակ պատիժը մեղմացնել տար։ Դա նոյն սև երեսն էր, որի կատարած գալթակդեցուցիչ դերերի ճիշտ նկարները թէև կախւած բարձր ու ստորին հիմնարկութիւններում, սակայն փոխանակ պատժի շնորհիւ օսկեթել թաւշադարձ ընծաների և հրաշեայ առշակի, արժանացաւ միջնորդողներին յիմարութիւնները յայտնող վարձատրութիւնների։ Նրա սխրագործութիւնները մէկ մէկ չէ կարելի հաշուել, դա այն յայտնի ստախօս միմոսներից մէկն էր, որ իրեն մի ժամանակ արդարութիւն հալածող ու պատժել տուողի մահից յետոյ, նրա ընտանիքի սիրտը և աւելի

իրեն նիւթապէս շահելու համար, ցանկացաւ հանգուցեալի մութ դերեզմանի խորքից իբր լուսաճաճանչ ճառագայթներով, հրեշտակների պարերգութեամբ, գէպի երկինք վերասլանալու պատկերն ու ձեռ բեմ դուրս բերել։ Թողնենք այս և դառնանք մեր առաջին խօսակցութեանը։

VIII

Առաջի որ բռնել էի ես իմ առաջին տեղը, դերասանութիւնից զրկւելու պատճառով հոգեվարքի Բագոս պաշտեանցին, շնորհիւ տասնեակ հրաշեաների, կարողացանք նորէն իր սիրած դերը յանձնել։ Ընկեր Չաղաշարեանցի համար ոչ մի խօսք, որովհետև թէ ես և թէ միւսները սրտանց չէինք ուզում նրան մեր մէջ տեսնել։ Նա այդ խմանալով, բողոքել էր X.-ին թէ՛ «ինչու իմ ընկեր Բարբեանցը, որն աւելի յայտնուոր և անբարեխիղճ է Առշակի դերում, բեմ դուրս գալու իրաւունք կը-

ստանայ, իսկ ես՝ ոչ: Քանի որ այդպէս է, ես ամենայն ինչ կ'մերկացնեմ. օրինակի համար նախ 1500 ը. դերը և յետոյ էլ X-ին, եթէ... Հարւածը խիստ էր, ընկերս էր ինձ մեղադրողը և իրաւացի, որովհետեւ բնաւորութեանս յատուկ նենգաւորութեան համաձայն, մոռանալով միատեղ արածներս, նրան տւած խոստումս, չ'կատարեցի, ուղեցի խարել: Ես չ'յուսահատեցայ, որովհետեւ Բեմպետին տիրել էի և նա արդէն իմ քառաձի կառքի ամենահաստավիղ յուժկու ձին էր: Հէնց դրա համար էլ բարի գիտապետն իր արած սխալը տեսնելով, նկատել էր Բեմպետին, «ձեռոյն իմոյ նմանեցուցի զքեզ, լծեալ ի կառս Փարաօնի.» երգ. երգոց 1/8 *): Տեսնելով որ ընկերս, ոչ թէ միայն իմ ներկայացրած բոլոր արգելւած իրեն յայտնի դերերը հրապարակ հանելով շատ հեշտ և խիստ կարող էր վնասել ինձ, այլ և կարող

*) Քեզ՝ Փարաօնի կառքի մէջ լծւած իմ ձիին կնամանացնեմ:

էր սարսափելի ստոր միջոցներով և դաւաճանութեամբ վերջ տալ իմ գոյութեանը, ուստի իմ արդար հակառակորդների թիւը չաւելացնելու համար, տեւի լաւ և խոհեմութիւն համարեցի ներանից ներողութիւն խնդրել և հետը միանալ: Մի օր ասացի Չաղաշարեանցին, *) ընկեր, ես մեղանչել եմ ձեր դէմ, ներեցէք ինձ: Մեր բնութիւնը դեռ շարունակւում է, մենք միմեանց դէմ գնալով, մի սխալ քայլ, երկուսս էլ կորած ենք և ոչ մի օգուտ չունենք: Մեր պարտքն է միմեանց նպաստելով օգնենք մեզ մեր բուն ջանքերով, այն, միայն այդ ժամանակ բաղդը կարող է ժպտալ մեզ: Սենք պիտի աշխատենք մեր խարդախութեամբ կատարած դե-

*) Բուսականների վերաբերմամբ ձիւտ որ՝ ոչ դատաւիկց թուլ և ոչ փշից՝ խաղող կքողեն. բայց մարդկանց վերաբերմամբ դրա հակառակը: Չառ տնդամ մարդ գատառից ու փշից թուլ և խաղող է քաղում և խաղողից ու թղից՝ փուշ և տատաք: Այդպէս էլ Չաղաշարեանցը մի պատմական, արժանաւոր, իր ազգին ու հայրենիքին պատիւ բերող օրհնած մարդու փշալից և հայրենիքի կործանման սկզբնապատճառ, նզովւած սրգու տատապարեր և անիծից արժանի շառաւիղն էր:

րերը ստանձնել տալ: Ընկերքիս գերն իրեն յանձնել տւի և սիրտն այնպէս շահելուց և դէպի ինձ ունեցած կապածը ցրելուց յետոյ, նեղփեղների մօտ մարդիկ զրկելով և մեր ստացածներից, մասամբ յետ դարձնելով՝ ազաշում, խնդրում էինք, որ իրենց առաջին ցուցմունքները փոխեն: Լայնափեշներին էլ, ինքն անփորձ Բեմպետը մեր զրգմամբ կանչելով իր մօտ, խնդրում շոյում էր, որին մի որ եիցէ գեր, որին վարձատրութիւն և որին պարզ կոտտանալով, առանց նրանց արժանաւորութիւնները կամ անարժանաւորութիւնները խմանալու: Հակառակողներին հայհոյում, անիծում էր և սպառնալիք, երկիւղ տալով ուղարկում փարիսեցի տգէտ դժի մօտ: Սա էլ իր ստացած հրահանգի համաձայն, ամեն կերպ աշխատում էր համոզել երբեմն սպառնալով, երբեմն խնդրելով, երբեմն մի բան տալով և մեր նախապատրաստածի համաձայն արտազրկելով ստորագրել տալիս, աւելացնելով օրհն-

ւած, «ազա գէյիր սիւր դարիեայ, սիւր դարիեայ» — մեծն առում է քշիւ ձորը, քշիւ ձորը: Այն մարդկանց, որոնց լաւ գիտէինք, որ ոչ երկիւղը, ոչ փողը, ոչ պարզելը, ոչ խնդիրը և ոչ աղաչանքը չբախտի ազդեն, կանչել չէինք տալիս, այլ գործի հետ բոլորովին առնչութիւն չունեցող մեր ծանօթներին: Մեր նոր գերաստաններից մէկին շրկարողացանք համոզել, որ իր առաջին անգամ ներկայացրած մեզ վնասակար գերը թողնէ, թէև այն ապագայում իրեն շատ թանկ հոտեց: Մեր կեղծ գերերի ու խարդախութիւնների մերկացնող երկու յայտնի անձանց կանչել չէինք տւած, հաւատացած լինելով, որ մեր հանձարեղ Դիւթշեանցը նրանց օղախօսով և դանազան միջոցներով արածներն ոչինչ պիտի դարձնէ:

IX

Ճշտ ուրախ էինք, որ մեր յիմար ու անփորձ հակառակորդներն այնպիսի

պաշտպանների չէին դիմում, յուսարով միայն ոչ թէ մեռած, այլ բոլորովին երկինք վերափոխւած ճշմարիտ Աստուծոյ վրայ, առանց լաւ իմանալու որ նրա պաշտողը նրա մօտ պիտի գնայ և նրա տեղն աշխարհս չէ: Կան միամիտներ՝ որ միայն այդ չիք դարձած կուռքը կ'օրենն, կյարգեն արհամարհելով ընդհանուր աշխարհին տիրող, նրա մշտակայ հակառակորդին: Աստուծոյ մարդուս ցանկացածի համաձայն բաւականութիւն չէ տալիս նրա բոլոր իղձերին. իսկ նրա հակառակորդն աւելի ձեռնտու է մարդուս համար հարկաւոր դէպքում, հէնց նրան տտելի Աստուծոյի դիմակով յոյսի և հաւատի օժանդակութեամբ:*) Տեսնելով մեր միամիտ հակառակորդների ժամանակի ոգուն անհամապատասխան ընթացքը և մեր դերերը ձեռք բերելու հետզհետէ

*) Մարդուս համար աւելի լաւ է հուսան ու յոյսը, որոնք նրա կեանքի գոյութեան երկու գլխաւոր սիւններն են, քան ճշմարտութիւնը, որի ուղին խիստ փշոտ է, կեանք կ'զոհողնէ և մայր է սնշութեան. իսկ վերջինս էլ մահ՝ մարդուս համար:

յաջողութիւն, ասացի ընկերիս մենք բոլորովին մեր բոլոր դերերը ձեռք բերելու համար, անխտիր պիտի դիմենք ամեն միջոցի: Աշխարհի բազմակողմանի կեանքն ունի իր անհամար թատերական բեմերը, ուր ամեն մի անձ ամենայնեւ զասակարգից սկսած մինչև ամենաբարձրն իր դերն ունի, ոմանք մշակութեան, ոմանք վաճառականութեան, փաստաբանութեան, բժշկութեան, հոգեւորականութեան, քաղաքականութեան, բազմատեսակ գիտութիւնների հայլն: Աօացէք խնդրեմ, ո՞վ է իր ստանձնած դերը կատարում արդարութեամբ և հաւատարմութեամբ: Որ՞մէկը չէ իր դերն ամենաճարպիկ խարդախութեամբ շատ անգամ իր փառքի, իր սեպհական շահերի համար գործադրում, խօսքս բացառութիւն կազմող մի քանի անմիտների մասին չէ: Սիրելի ընկեր՝, մենք էլ բացառութիւն չը պիտի կազմենք, ներկայ դարն այս է պահանջում, հոսանքի հակառակ գնալը՝ կորուստի դիմել է: Կան մարդիկ, որ

փառասիրութեան պիմակի տակ կոչման կձգտեն, զրօնք յիմարներ են, իսկ մենք պիտի աշխատենք կոչումը մեզ համար ամեն կեղտոտութիւններ, անզրթութիւններ, մութութիւններ, ոճիրներ ծածկող և մեզ ապահովացնող ոսկու գանձ դարձնել: Զէ ո՞ր կորստեան և մահուան դատապարտած մարդկութիւնը կորստական գանձերի սիրահարն է: Ես յոյս ունիմ, հաւատացած եմ, որ մեր բոլոր նախկին դերերը ձեռք բերելուց յետոյ, կհասնենք մեր ցանկացածին և վաղեմի պատւին: Թէև շատերը գիտեն թէ քանի փարայ արժէ իրենց համար այդ մեզ վրայ շատ թանկ նստած ու ցեխոտուած պատիւը. սակայն ո՞վ կհամարձակի մեզ անւանարկել, քանի որ հէնց մեզ բռնից զրկելու իրաւունք ունեցողներն են մեզ այժմ հզօր առշակի շնորհիւ պաշտպանող ու յարգողները:

Ես յոյս ու հաւատ ունիմ, տխրութեամբ ասաց ընկերս, որ մենք կհասնենք ձեր ակնարկած մեր նախկին փառքին:

քանի որ X.X. հակառակ են մեզ և չէ որ մեր թշնամիներն էլ կարող են դիմել արշակների:

Ներեցէք, պ. Զաղաշարեանց, նա՛ որ ցանկանում է կտրել մէկի հաւատն ու յոյսը, նա ամենատնխիղճ ու սարսափելի աւազակն է, որ խլում է ոչ թէ նրա հարստութիւնը, այլ կեանքը: Իմ հաւատն ու յոյսը շատ ամուր է, չէք կարող կտրել, մեր թշնամիները չեն կարող ոչինչ անել: Ընկեր՝, ճիշտէ՛. մարդը մի գլուխ ունի, բայց ըստ անմահ Շ-ի՝ աւազակն երկու գլուխ ունի, մէկը՝ որ կմտածէ իր գործողութիւնների վրայ, միւսը՝ որ մահուան օրը կըրում է ուտելի վրայ. մէկի տնունն է ոճրագործութիւն, միւսի՝ մեղքեր սրբող: Բայց մեր ունեցածը ոչ թէ երկու է, այլ մի քանի, որոնք շատ հզօր են և ստիպւած են ոչ թէ միայն մեզ մարբելու, այլ և ազատելու: Մենք առշակների միջոցով ոչ թէ միայն յաղթութիւն և պատիւ ենք ձերք բերել. այլ և լիշեալ գլուխների ոգիներն ենք սպանել:

«Զյաղթութիւն, զպատիւ ստանայ որ տայ զկաշառ. սակայն զողբիս առողաց սպանանէ:» Առ. 22/10 *): Օրինակի համար ինչպէս են կարող X. X. X.-ը մեր գէմ մի որեւ իցէ բան անել, քանի որ նրանց ոգիները մեր ձեռքունն են, քանի որ նրանց արածները կարող ենք փաստերով հրապարակ հանել, քանի որ նրանց շրթունքները ու սեւ երեսներն էլ ներկած ենք արգելւած դերեր կատարելու առթիւ մեր ծծած արիւնով, քանի որ այդ անամօթ Գէեզիների քրնքուշ ձեռքերին և նաղաձեւ ոտքերին տակ արգէն տանջուում, հիւժուում և մաշվում են մեր անմուռնչ գերի վկաները: Նրանք՝ որ հակառակ իրենց արտօնեալ իրաւունքների չեն զսպում անիրաւութիւնը և մօլութիւնը, այլ ընդհակառակը խրախուսում են անիրաւներին և մօլիներին, այո՛, նրանք աւելի պատասխանատու են, քան իրենց յանցաւոր ստորադրեալները: «Թողաւորք

*) Կաշառ տուող թէև յաղթութիւն և պատիւ է ձեռք երում. սակայն կաշառ առնողի ոգին է սպանում:

և իշխանք, որը հաւանեն բանից անիրաւութեան, անօրէնք նո՛ւ առ. 29/12: *) Թէև այսպէս, բայց միթէ՞ ծովերը, գետերն իրենց մէջ թափուող ջրերը չըպիտի պահպանեն, չ'պիտի ընդունեն հապա՛, իրենք ինչպէս են կարող գոյութիւն ունենալ: Ո՛հ, հրափայլ աստղեր, կրակոտ առշակներ, հանճարեղ գիւթչեանցներ, թէև անմուռնաւի ցաւ ու վիշաւ պատճառեց մեզ ձեր կորուստը, սակայն ազատարար միջոցներ դարձաք մեզ համար: Ես չեմ կարծում ընկեր, որ նրանք այնքան ապերախտ գտնուեն, որ մոռանան մեր բոլոր արածները և մեր նիւթական ուժերը քամելուց յետոյ մի կողմը շարտեն մեզ:

Ի՛նչ ես ասում պ. Բարբեանց, մեր մէջ մնայ, ասոց ճաղաշարեանցը, միթէ՛ ամենամեծ ապերախտները մենք չենք, որ մեր բարերարների անհամար լաւութիւնների փոխարէն, նրանց երբեմն երբեմն արած խիստ իրաւացի յանդի-

*) Այն թագաւորները և իշխանները, որոնք ընդունում են անիրաւութիւնը, անօրէններ են:

մանութիւնները չ'լսելու համար դաւա-
ճանեցինք նրանց: Մենք չէինք, որ մեր
թշւառ ու ողորմելի անցեալը, նախան-
ձելի ներկան ու մեզ յայտնի միջոցնե-
րով հասարակ ու միամիտ ժողովուր-
դից ձեռք բերած նիւթական նշանա-
ւոր կարողութիւնը մոռանալով, չ'խնա-
յեցինք կասկածանքի տակ ձգել մինչև
անգամ և այն բեմական հռչակաւոր
հաստատութիւնը, որի շնորհիւ արժա-
նացել էինք հարստութեան, պատւի ու
համակրանքի: Եթէ ինքներս մեզ քննա-
դատենք, մէկս միւսի անաչառ դատա-
ւորը լինենք, անշուշտ պիտի տանք
այն, շատ փոքր և ազքատ է մեր ռիս-
կալութեամբ և նախանձով մեծ ու
հարուստ ոգին ու սիրտը: Միթէ մեր
ոգու ու սրտերի ամենայնայն փառու-
թիւնը մեր ապերախտութեան ապա-
ցոյցը չէ:»

Այո, պ. Ջաղաշարեանց, արդարեւ
այդպէս է, բայց ո՞վ է մեղաւորը, չէ
որ մեզ պաշտպանողները: Հէնց նրանք
չէին մեզ իրենց մութ գործերով օրի-

նակ լինողները և խրախուսողները:
Նրանք չէին մեզ սովորեցնում, որոնց
լեզուներն այլ էր, գործերն այլ նրանք
որոնք ասում էին ամբողջ աշխարհը
ստով է ապրում, վերցրէք սուտը և տհա-
բոյր մարդկային աշխարհը, քաղաքա-
կանութիւնը և տիեզերքը տակն ու վեր
կլինեն: 2) Եւ մենք մեր տղայական
հասակից սկսած մինչև օրս, այդ
օձերով ենք դաստիարակւած և գրանց
հոգով մեծացած: Հիւանդ ծնողը, հի-
ւանդ դաւակ է ծնում, մենք գրանց
դաւակներն ենք: Մեզ պահել մեծաց-
րել են իրենց թունալից ծոցում, թնդ
չ'նեղանան, որ մեր խայթոցն այժմ մտն
կտայ իրենց: Դրանց նախորդները յան-
ձին իրենց հետեորդներին, հետեորդներն
էլ յանձին մեր՝ զարհուրելի թոյն տւին
նչ թէ միայն մեր երկրին, այլ և իրենց
խոյ. ուրեմն թնդ անտրտունջ ճաշակէն
այդ թոյնը եթէ չեն ուզում օգնել մեզ:
Նա, որ կամենում է ոճրագործի, նեն-
գաւորի բարեկամն ու ընկերը լինել,
պարտաւոր է առանց մի փոքր անգամ

տատանելու սարսափելի եղեռնագործ-
լիներ: Այժմ մեր և իրենց այս խայտա-
ռակ զրութիւնից մի կերպ դուրս
պրծնելու համար զբանք չեն մեզ
ճանապարհ ցոյց տուցները և մեզ բա-
րոյականների շարքում դնողները, թէև
մենք բոլորովին էլ փչացած: Այո,
զբանք են այդ խաղառ սեպածները,
որոնք ասում են ամենից առաջ հարս-
տութիւն, առանց սրան մարդն ոչինչ
է և իբրև օրինակ և դաս մեր աչքն են
ձխտում հետեւեալը: «Օրինօք մատ-
նեսիք, գանձիւք եղիցի փրկութիւն:
Ես. 33/6: Որ ոչ սիրէ զոսկի, ոչ կեցցէ,
երանեալ է այր, որ գնայ զկնի նորա*):»
Ահա սրանք են մեր գաստիարակողների,
մեր հայրերի մեզ տւած խրատները:
Միթէ կարելի է հօր օգտակար խրատ-
ները չլսել: «Չպատւիրանս հօր լա-
րուք որդիք, և այնպէս արարէք զի

*) Օրենքով կրօնովինք, գանձով էլ կըփրկվիր: Ոսկի
շփրտող չի ապրի, երանի նրան որ կ'գնայ նորիւ հոգի:

**) Որդիք ձեր հօր պատւերները լսեցէք, և այնպէս
արէք որ ապրէք:

կեցցիր» էկ. 3/2*): 2է որ մեղանշած
կլինենք այս սուրբ պատւերների դէմ
դնալով: Մոռացել էք այն խոհերական
և ամօթաբեր գործառնութեան ժամա-
նակ թէ ինչպէս էին մեր Գէեղիները
հաւատացնում մեզ զերագոյն էակի
բոլորովին չգոյութիւնը, առարկելով
թէ՝ եթէ լինէր նա, ազահութիւնը և
ամբարտաւանութիւնը չէին յաղթանա-
կիլ, արդարութիւնը յայտնի եղանակով
չէր արհամարհիլ, առաքինութիւնը
լրբութեան ոտի տակ չէր ընկնիլ և
բանակութիւնը չէր ստորանալ խաբ-
դախութեան ու յիմարութեան: Ո՛վ է,
և որտեղ այն ձեր և ձեզ նմանների
յիմար ուղեղի և երեակաչութեան բարձ-
րագոյն էակը, որքան նրա ամենա-
կարողութեան չափը, որ չէ կարողա-
նում իր ատած չարիքների, մոլու-
թիւնների և անարդարութիւնների
առաջն առնել ու միայն խնայողա-
կեանքով յիմարացնող առաքինութիւնները
առաջ մղել: Ահա թէ Դաւիթ և Սող-
կնչ կասեն, «եթէ արդարեւ արդարն իցէ

որդի Աստուծոյ պաշտպանեցէ եւ փրկեցէ զնա ի ձեռաց հակառակորդաց:» Սաղ. 21/9 եւ Իմաստ, 2/18*): Գողտիանոսն էլ տեսնելով միշտ արդարի լացն ու կոծը, վաւերացնում է նրանց ասածները եւ ամենայն օր մեր աչքով տեսածները:

Տեսեալ ի ստորինս խառնակ զամենայն,
Ձվիճակ մարդկան յաւէրժ ի միժան,
Ջշարաց կայտաիլ զբարեաց կամ,
Ո՛հ, կրօնքս ի սրտէս անկանին
Կամ չիք Աստուծ պետական
Կամ չունի խնամ առ ազգս մարդկան:

Այսինքն՝ տեսնելով աշխարհի մէջ մարդկանց խառն վիճակը, չարերի անբաւարարութիւնները, բարօրութիւնները եւ բարիքների ողբը, կոծը եւ զժբաղդութիւնը, հաւատաւ, կրօնքս

*) Եթէ արդարեւ տողարը Աստուծոյ որդին լինի, Աստուծ նրան կիրիէ նրա հակառակորդների ձեռքից:

ընկնում են սրտիցս, եւ ես գալիս եմ այն եղբակացութեան, որ կամ Աստուծ չկայ եւ կամ նա խնամք չունի դէպի մարդը:

Հանճարներից մեծն էլ է հաստատում, որ բարին ու չարը, լաւն ու վատը, հաստն ու բարակը, զիտունն ու տգէտը մէկ են «զիպւածն է արդարոցն եւ ամբարշտին, բարւոյն եւ չարի, սրբոյն եւ պղծոյն, որ զոհիցէ եւ ոչ զոհիցէ: Ոչ թեթեւացեն ընթացք, ոչ զօրավարաց պատերազմ, ոչ իմաստնոց հաց եւ ոչ զիանոց շնորհք, վասնզի ժամանակ եւ զիպւածք պատահին նոցա եւ ընդունայնութիւն է յամենեսին, Ժող. 9/2: Ուրեմն ոչ թէ Աստուծ է վարձատրողը բարուն եւ պատժողը չարին, այլ ժամանակի բերմունքը եւ զիպւածք: Կեանքն էլ է հաստատում այս. անցեալը մի կողմը դրած, հէնց մեր տղայական հասակից տեսնում ենք, որ նրանց ասածները զուտ ճշմարտութիւն են: Եթէ մարդ հեռու ձգէ ոգին ու միտքը հիւանդացնող, պառաւական առասպել-

լային բարբառանքները, պարզ կտեսնէ, որ անողոք բնութիւնն էլ է մեզ այդ բնական դասը տալիս: Կտեսնէ որ նա էլ իր անդարութիւնն ունի, օրինակ. նայեցէք այն գեղեցիկ, անուշահոտ, առաքինութեան և համեստութեան տիպար, ծաղիկ-ձուշանին, որն իր մերկ ցօղունը ցրտից ու վնասակար օդից պաշտպանելու համար չունի մի հասարակ շապիկ անգամ, բայց սոխն իր բարկ հոտով ու կծու համով շաշլարար վարձատրւած է ատլասեայ անթիւ շապիկներով: Բուսական և կենդանական աշխարհումն էլ մէկը միւսին կերակուր է տւած, ուրեմն եթէ նրանք մեր Գէեղիներն իբրեւ վաղրներ և բորենիներ միշտ մեզ նմաններով են ուզում ապրել, հազա, մենք ինչո՞ւ վախկոտ նապաստակների պէս թփերի տակ թաղնւինք, քանի որ դայլ լինելու համար ենք ստեղծւած և նրա ապահովութիւնն ունենք: Ուրեմն քանի որ գիպւածը և ժամանակը յաջողում են մեզ, պիտի օգտվենք և անենք այն, ինչ կարող ենք:

«Զամենայն որ ինչ ցտանիցի ի ձեռն քո առնիլ, որքան լ զօրութիւն քո արա. ») Ժող 9/10: Մեր առաջն են անհովիւ և առանց պաշտպանների մնացած հազարաւոր ցիր ու ցան ոչխարներ, գառներ, որոնցով համ կարող ենք ապրել մեր սեղանները ճոխացնել, համ էլ մեզ վաղրներից ու բորենիներից ազատ պահելու համար, վերջիններիս էլ մասը հանել: «Տուրք գաղտնիք պարձուցանեն զբարկութիւն.» իսկ որ խնայէ, յարուցանէ զսաստիկ բարկութիւն: **) Աւ, 21/14: Օ՜հ անդը յառաջ, եղբայր, մարդիկ ստեղծւած են միշտ յառաջապիմելու, ուրեմն ամեն կերպ պիտի աշխատենք մեր զսաստիարակիչներից առաջ անցնելու. այդ է պահանջում մեր օգուտը և մեր ծնողների պատիւը: Եւ որպէս որ դանձէ, այնպէս է՝ որ

*) Ինչ որ ձեռքովդ գալիս է ուժդ ներածին շափ կտտալիք, արա:

**) Գաղտնի տաճները բարկութեան առաջը կառնեն, իսկ որ չէ տալիս խիստ բարկութիւն է վերկացնում:

պատէ գծնողս. *) էկ. 3/5: Ուրեմն պարտաւորենք գանձել առանց միջոցների խտրութեան: Գանձող շատացրու, ամեն բան կունենաս և մարդիկ քեզ մեծ ու հանճարեղ մարդու տեղ կգնեն: Եւ զինչ առաւել, բան զայս գործ գայթակեցուցիչ և անարգական, զի գհամայն ազանց բրիտտոնէից նւիրական և պաշտեցեալ գործին՝ անխտիր իմն եղանակաւ ձգէին ի լանջս մարդակերպ անասնոց յանարգանս իրեն և յայտնի յապացուցութիւն տգիտութեան կրողին և նմա գտալն տւողին. որպէս ջորեականք գրոժոժս յուս և ի լանջ բռնակիր գրաստուց. իսկ գործազան օրինակատարողացն խոհականաց, իմաստալից և բարոյական անձանց միայն և եթ արտօնեալ ծածկայթս, իբրեւ գտապճակ, առանց իմն խղճահարութեան, անամօթաբար արկանէին գհամետաբար և գողմաշաղխս գրաստուք, Վաճառէին բազմաց և գարժանին յար-

*) Ով որ գանձում է, հաստութիւն է ձեռք բերում համարեալ թէ իւր ծնողներին է պատուում:

գանաց գկոշումն աւագութեան, զիրաւունս գատելոց գալլս՝ և գպաշտօն կրթական մատաղ օրերոյն, հայեցեալ ոչ ի ներքին հոգեկան և բարոյական արժանաւորութիւնս, յարգարագատութիւն, ի գիտութիւնս և ի բազմաշխատ ազգօգուտ ծառայութիւն նոցին, այլ ի ստացեալ վկայադիրս ի նիւթական հարուստ ընծայաբերութիւնս և յոտալէզ շողորորթութիւնս շահախնդիր իշադրութացն, որք այնքան ունին գանհրաժեշտն պաշտօնից և գործոց իւրեանց գիմացականութիւն կարեւոր առարկայից և գիտութիւնից որքան վկայականք նոցին զի վերայ իտեանց գրեալ գիտութանցն:

Խ. Շաւարշ

Այսինքն՝ սրանից աւելի ինչ գայթակեցուցիչ և անարգ գործ կարող է լինել, որ ընդհանուր բրիտտոնեայ ազգերին նւիրական և պաշտելի առարկան իբր անխտիր եղանակաւ ձգում են մարդակերպ խտիր եղանակաւ ձգում են մարդակերպ անասունների վիզը, ստորացնելով թէ իբր և թէ ցոյց տալով իբր կրողի և թէ նրան տալ տւողի յայտնի ապիտու-

Թիւնը, ինչպէս ջորեականները բոժոժ-
ներ են կախում բեռնակիր անասուն-
ների լանջերից: Իմաստալից, բարոյա-
կան, խոհեմ և սրբազան օրէնքներ
կատարող մարդկանց միայն վայել ու
յատկացրած ծածկոյթն էլ, սուանց
խղճահարեւելու անամօթաբար ձգում են
փալանաթակ և ցեխոտ անասունների
վերայ ինչպէս չիւլ: Վաճառում են յար-
դանաց արժանի աւագութեան կոշու-
մը, մատաղ սերունդը կրթելու պաշ-
տօնը և ուրիշներին դատելու իրաւունքը
նշ թէ նայած ստացողների մտա-
ւոր ու բարոյական արժանաւորութիւն-
ներին, արդարադատութիւններին և
հանրօգատ բազմաշխատ ծառայու-
թիւններին, այլ այդ շահախնդիր իշա-
զութիւնների հարուստ ընծալարերու-
թիւններին, ոտակող շարքորթութիւն-
ներին և ստացած վկայականներին,
որոնք այնքան իմացականութիւն ունեն
իրենց վրայ դրւած զիտութիւններից
որքան իրենց պաշտօններին անարժան
նրանց տէրերը:

Տքաղարի փոքրիկ դառ ի վայրի վրայ
դէպի հարաւ շինւած մեծ տանձսիրուն
սենեակներից մէկի փափուկ օթոցի
շուրջը կամարած և շարւած էին քանի
բաղկաթոռներ: Տաքւայ մի որոշ ժա-
մանակ աւելի դուրեկան և հաճելի
արեղակը կրկնափեղկ պատահանների
միջոցով իւր թափանցիկ ջերմացուցիչ
ճառագայթներով աւելի բարեխառն էր
դարձրած սենեկի օդն ու ջերմու-
թիւնը քան վստարանը: Օթոցի վրայ
մէջքը թաշկայ բարձերին տւած,
ուրախ, փրւած նստած էր Բեմպեար:
Նրա երկու կողմով ըստ կոշման մենք
շորս հողի իբրեւ փառաց յաղթանակը
տարած քաջ զօրականներ՝ նստած էինք
աւելի ուրախ քան մեծը: Ներս մտաւ
վեցերորդը և պարսկական կեծաւորու-
թեամբ ու ոտակէլ խոնարհութեամբ
զրուխ մինչև պեմներ կռացնելով
զրուխ տւեց և ձեռքի կապոցը դրաւ
մեծի տուած: Եւ այդ լաղի վաղգոսն
էր ինչ էր պրծար: Այն, այն, ինչպէս չէ, բոլորը ձեր

պատւէրի համաձայն:

Իսկ այն լաճնափեշը:
Հա, հա մի փոքր պնդեց, բայց որ-
պէս դի Մառութեանցը, որ մասամբ
կասկածելի է, չ'լսէր իմ ասածները,
քաշեցի առանձնասենեակս և ձեր
ինձ կոնխօրէն տաժ պատւէրի հա-
մաձայն ասացի, եթէ հակառակելու
լինես Բեմպետի կամքին և քո առաջին
դերդ չ'փոխես, քո մշտական բնակու-
թեան տեղը կլինի սեւերի սև կղպին և
ո՞վ է կարող ազատել քեզ նրանից,
քանի որ ամբողջ մեր երկրի, քո և քեզ
նմանների լիազօր տէրն է հա: Ոչ ոք
իրաւունք չունի մեծին հակառակելու
և տապալիլու, բացի Բօրէասի իշխող
մեծն Եւաղոսից: Իսչով պիտի քո ըն-
տանիքն ապրէ, աւելի լաւ չէ Բեմպե-
տի կամքը կատարել և մի երկու ամ-
սից յետոյ, ստանալ մի այլ դեր, քան
թէ անօգուտ և ներկայումս ստուած
Ասորէայի վրայ յոյս դնել: Ահա ևս քեզ
օրինակ, ինչ էի սրանից առաջ, ինչ
եմ այժմ և դեռ կտեսնես ինչ կլինիմ

և ինչեւ կանեմ: Դուք ինչով էք վրա-
տահ, որ նոր օտար բնակեալ և դերա-
սաններ զալուց աւելի լաւ պիտի լի-
նեն, քանի որ թատերական գլխաւոր
հիմնարկութեան ուղղութիւնն է խան-
գարւած, քանի որ նրա արժանաւոր մի
քանի անդամները հեռացւած են աս-
պարէզից և մնում են իբրեւ գործողներ
զարշահոտութեամբ լի մի քանի մսի
բլուրներ իրենց շրջապատող փքուռոյց
ողբալի մարդակերպ պատկերով: Երբէք
մենք լաւ դերասաններ և առ հասարակ
ժողովուրդին հաւատարիմ ծառայողներ
չենք ունենալու՝ մինչև ժողովուրդն ինքը
չընտրէ իր միջից, մինչև ժողովուրդը
չը հեռացնէ նշանակովի և հասարա-
կութեան արիւնը ծծող դերասաններին:
Այս բոլորն ասելուց յետոյ, ձեռքումն
էլ մի բան դրի և ահա ամենայն ինչ
կատարեալ է: Ըստիս՝ նրան մեղմաց-
նողն աւելի գեր ստանալու յոյսն էր,
քան մի այլ բան:

Կեցցես, կեցցես, գոչեց Բեմպետը,
տեկացնելով՝ զիժ Վասակեանցի արածն

աւելի մեծ բան է, քան խէլօր կոչւած յամառ ու յիմար Գարվիշեանցիներ: Չարմանալին այն է, որ յիմարները քեզ ազէտ են ասում, բայց դու արժանի ես մաղխտրական կոչման, արժանի ես և այն սիրուն Աննային, որին սիրում ես և որը շուտով... յաղթանակը մերն է, այլ ես երկիւղ կրելու կարիք չկայ: Հա՛, Սողոմածին, դու ուրախացիր մեզ քո դերը լաւ կատարելով. դրա փոխարէն անա՛ քեզ այս մեծ տիտղոսը, իսկ քեզ՝ խօսքը դարձնելով գլխի, աչքերի ու ձեռքերի շարժումներով ցընդարան Հեփեստոսեանցին տաաց. պատւէնքիս լսելուդ և... պատճառով թեթեւ գլուխդ ծանրացնելու և մէջքդ ծածկելու համար այս նւէրները. և քեզ X. կառքիս համաձայն միշտ սկին սպիտակ և սպիտակին սև ասելուդ համար, այս անխպիլի գեղեցիկ շղթան իր նւիրական գարգով, որով միշտ հաւատարիմ կապւած կը մնաս իմ դրանք: Բայց չէ՞ որ շնորհաւորելու համար մի բան հարկաւոր է: Սողոմածին, խփիր գանգը:

Ներս մտաւ սպասաւորը:
Այ տղայ շուտ մի բան բեր, հրամայեց մեծը:

Սպասաւորը դրաւ սեղանի վրայ հաց, մեղր ու կարաք, քանի հատ թերախորով ձու և մի շիշ կոնեակ:

Առաջին բաժակը վեր առաւ ինքը Բեմպետը և ասաց. «Շնորհաւորում եմ պարոններ, ձեր վերակենդանութիւնը, այլ ես մահ չէ կարող տիրել ձեզ, քանի որ ես ձեզ հետ եմ: Վաղեանից կատարեալ իրաւունք ունէք ոչ թէ միայն ձեր նախկին դերերը կատարել այլ և... ստանալ: Այսուհետեւ ինչ ուզում էք արէք, միայն չը պիտի մոռանալ...»

Ո՛հ, երբէք, երբէք, մինչև գետինը խոնարհւելով պատասխանեցինք, այն բոլորը ձեզ է պատկանում և բացի այդ ամեն ամիս մենք մեր երախտադիտական պարտքը պիտի ցոյց տանք և դուք դո՛ւ կ'անաք»: Երկրորդ բաժակով շնորհաւորեցինք Վասակեանցին, Հեփեստեանցին և X. ի ստացած ընծաները,

մէկի գլխին ծանրութիւն, մէջքին տապ-
ճակ, միւսի վզին շղթայ և երբորդին՝
բացի ստացած տիտղոսից նախշուն
Աննա բարեմաղթելով: Ոտքի կանգնե-
լով հինգ հոգի, վերաւինք երբորդ
բաժակը, խոնցինք բեմակտի կենացը
հետեւալ խօսքերով. ոչ թէ մենք, այլ
և մեր ընտանիքը, զաւակները մինչև
մեր կեանքի վերջը ամենայն յարգան-
քով և երախտագիտութեամբ պիտի
յիշենք ձեր տնունը: X. հռչակաւոր
քաղաքն ունէր մի ժամանակ իր քա-
ռազկիսանի հրէշները, որոնք կատա-
րում էին իրենց զիմողների կամքը՝
նայած առաջարկւած շահերին: Մենք
էլ նրանցից ոչ պակաս քառապլեանի
հաւատարիմ դերակատարներս խոստա-
նում ենք ծառայել այս տանն առաջ-
ւանից աւելի եռանդուն, աւելի ձե-
ռնատու պայմաններով, միայն թէ՛ զե-
րեքը մեր ցանկացած եղանակով ա-
ռաջ տանելու համար, հարկաւոր են
նախկին զաւառական, հմուտ գերա-
սաններին նորից գործի կանչել և մեր

հեռանալուց յետոյ մինչև օրս առանց
խուզելու մնացած ոչխարներին խու-
զել և հօտերի առաջնորդող նոխագների
շարքը ձգել: Օգնել և այն ողորմելի
յայտնի ոչխարին, որը նոխագային պաշ-
տօնին բոլորովին անպէտք լինելու
համար, քանիցս անգամ խուզելուց
յետոյ, իր մորթւած իրը թէ ողջ եղ-
բօր անունով նոխալ ենք դարձրել:
Այո, այո, շատ լաւ կլինի, կրկնեցին
ամենքը, առանց նրանց՝ քաղաքից
դուրս, մեր ցանկացած աշոգութիւնը
չենք դտնիլ:

Այդպէս էլ կանենք, պատասխանեց
բեմակտը. բայց որպէս զի մեզանից
խեղաքանշիւրն իմանայ իր պարտա-
կանութիւնը ու դերը, ես իրրեւ անվորձ՝
ձեզ եմ թողնում յարգելի պարոններ,
այլ որոշումները:

Քանի որ այդ իրաւունքը մեզ էք
տուլիս, ասացի բեմակտին. դուք՝ իբրեւ
մեծ, կլինէք մեր անառակութեան և
անիրաւութեան կառքի ծանրութիւն
քաշողը, ես իմ ընկեր Չաղաշարեանցի

հետ կառք կառավարողը, Բագոսպալ-
տեանցն ըստ պատուոյ՝ ձեր մէջքի
վրայ ձգելին ձգող ու վերցնողը, ցըն-
դարան Հեփեստեանցը՝ ձեր ոտքերը
լացող, մարբող, խակ դիժ Վասա-
կեանը մունետիկ և կառքի առաջ
կգած քարերն ու կեղտոտութիւնները
վերցնող, ահա իմ որոշումները: Բոլորը
միաբերան դռնեցին «կեցցէ՛ Բարբեանցը
կեցցէ՛, առանց դրան մենք ոչինչ ենք»:
Թատերական կառավարութեան ղեկը
մեր ձեռքն ընկնելուց յետոյ, այլ ևս
ոչ մի երկիւղ չունէինք: Ես և ընկերս
նստած մեր քառաձի կառքում, իբրև
լազթանակը տարած քաջ զօրականներ
հպարտութեամբ սլանում էինք ազատ:
Դաշտ, սար, ձոր, առապարներ, բարձր
երկիւղալի լեռներ, մութ անտառներ
ողջ մէկ էր մեզ համար: Մեր կառքի
մարդակերպ ձիաները ներշնչւած
սանձակալից, աներկիւղ սլանում էին
մինչև անգամ անդնդախոր դարաւանդ-
ներով և որնթաց յորձանուտ, փըրփը-
րադէզ գետերով: Մենք ոտից ցլուխ

հաղած էինք ամենահաստ և ամուր
ռետինից պատրաստած հագուստ, որի
մէջ օդ բաց թողելուց լետոյ, այլ ևս
վախենալու տեղ չէր մնում, եթէ մինչև
անգամ մեր կառքը դահաճիժէր, խոր-
տակէր և մեր ձիաներն անդունդ
զլորէին: Միշտ որսի էինք դուրս
զալիս մեր հաւատարիմ գամիւններով
և արագավազ բարակներով. չէինք
խնայում ոչ զեռ ձւանների վրայ թըխ-
սող թռչուններին, ոչ փոքրիկ ձագերին
կաթ տուղ էրիններին, ոչ անասուն-
ներին և ոչ առհասարակ մեր ուժը պա-
տած գազաններին. մեր ցանկութիւնն
էր որքան կարելի է օգտուել որսից:
Այն մարդը՝ որը կյանդգնէր մի իրա-
ւացի անգամ նկատողութիւն անել,
նրա արիւնով մեր կառքի անիւները
կներկէինք: Ինչ վերաբերում էր մեր
բեմական գիշերային ներկայացում-
ներին, մեր եռանդն աւելի կրկնապատ-
կելով՝ ամենայն աջողութեամբ առաջ
էինք տանում առանց մոռանալու մեր
ջիւրերով հաստացածների պատուէրը

«հատապցրէք ձերը և մերը:»

XI

Զմեռն էր. քանի ամիս առաջ ճոխ բուսականութեամբ զարդարուն և տեսնողի ուշն ու միտքը զբաւող երկիրը ծածկւած էր սպիտակ հաստ սաւա-նով: Մարգերում, անտառներում, լեռ-ներում, հովիտներում մի խօսքով ոչ մի տեղ չէր լուում թռչունների դայ-լայլիկ. հովիւի քացրահնչիւն սրնգի մեղամաղձոս մեղեգին, ոչխարի, տա-ւարի բառաչն ու մայիւն և ոչ ձիա-ների խրխնջիւն: Ծառերից տերեւների և պտուղների տեղ կախւած էին սառցի բարակ շուշաններ, որոնք պարզ կապու-տակ երկնականարի վրայ սահող լրա-ցած լուսնի շողերի տակ՝ աղամանդի փայլ էին տալիս: Այս ժամանակ մի մեծ դեր կատարելու համար, գտնուում էի X. զիւզում՝ տեղի ամենանշանաւոր հարուստ մարդու տանը: Տունը բաղ-կացած էր երկու յարկից, ներքին յար-

կում բնակւում էր տանտէրը. իսկ վերինը՝ զարդարւած նովբը ճաշակով, պահում էին հիւրերի համար: Սենք երեք հոգի էին. ես նրանց հետ գործս վերջացնելով, նստեցինք սեղանի շուրջը: Ճոխ ընթրիքը վերջացնելուց յետոյ, մտայ ինձ համար պատրաստւած ննջա-րանը: Մահճակալիս մօտ՝ մի փոքրիկ զրտսեղանի վրայ, զբաւած էին մի քանի զբօսիչ. առանց իմանալու թէ ինչ զբո-րեր են, ձեռքս առի մի փառակազմ սակեզօծ գիրք և չգիտեմ ինչու միտս ընկաւ բանալ գիրքը և նրա էջի առա-ջին տնից կարդալ և նրանով գուշա-կել իմ այն օրւայ վերցրած դերի առաջայ աջողութեան կամ անաջողու-թեան համար: Էջի գլխից այսպէս էր շարունակւում. «Զի ի վերայ գողոյ է ամօթ և զգջում և նշաւակութիւն չա-րողոյն՝ ի վերայ երկիւղելի. իսկ Բան-սարկի՝ առելութիւն, թշնամութիւն և հայհոյութիւն»: Էկզ. 5/17: *) Մի բն-

*) Գող, երկիւղու ունեցող և բանասարկու մարդկանց վարձու բաժինն է ամօթ, զգջում, խայտառակութիւն, առելութիւն և հայհոյանք:

դիմանար ընդդէմ հզօրի և մի ջանա-
ցես ընդդէմ բախման յետոյ: Էկզ.
4/32: ***) Որ շօշափէ զձիւթ, պղծեա-
ցի ի նմանէ: Էկզ. 13/1: ***)
Մի ինչ որ երկիւղ պաշարեց ինձ,
սակայն որովհետեւ ես վաղուց էի մի
կողմը ձգել այդպիսի բաների վրայ ուշ
դարձնելը, ընկայ քնոյ գերկը:

Ե Ր Ա Չ

Հատ էի քնել թէ քիչ՝ չգիտեմ, երբ
մօտս քնած տանտէրս դարձնեցրեց
ինձ առնուով.

Ի՛նչ լատահեց ձեզ, ինչո՞ւ օգնու-
թիւն կ'լանէք:

Պարտն, ես մի սարսափելի երազ
տեսայ և դողում եմ, ասացի ես, տէք
ինձ մի բաժակ ջուր, դեռ սրտիս
թռթռոցը չէ կտրել:

Ճրագը վառեց, ջուր խմեցի, բայց

*) «Ոչ հզօր, մարդու և ոչ դեռի հոտանքի հակա-
ռակ մի գնալ»:

***) Ով որ ձիւթ (կուպր) կը բռնէ, կուպրոտ կը
դառնայ:

դողում էի:

Չեր գոյնը բոլորովին թուել է, ասաց
տանտէրը, ինչ տեսար, երևի շատ էք
վախեցել, սարսափելի ձայն էիք հա-
նում:

Այո՛ շատ եմ վախեցել, շատ:

«Եթէ ցանկանաք մեր հարեան գիւ-
ղում մի գարվիշ կայ, վաղը կանչեմ
ձեր երազը մեկն է, ասաց տանտէրս, նա
բաւականին փորձեալ և պարսիկների
մէջ անուն վաստակած մի ագնիւ մարդ
է, նոր է եկել Պարսկաստանից, լաւ
բժիշկ էլ է: Երկու տարին մի անգամ
գալիս է մեր կողմերն իր կրօնակից-
ներին և ցեղակիցներին այցելելու»:

Այդ մասին վաղը կ'մտածենք, պա-
տասխանեցի ես, բայց այլ ևս չը կա-
րողացայ քնել. մի կողմից տեսած
սարսափելի երազս, միւս կողմից գոր-
ծիս վերաբերեալ գուշակութեան հա-
մար կարողացած տողերս ինձ անհան-
դիստ էին անում: Հետզհետէ հակա-
ռակ կամքիս՝ ալեկոծւած, խռոված
միտքս տանջում էր ինձ: Լինում են

դէպքեր, լինում են ժամեր, երբ ոչ մի բանի չը հաւատացող մարդն անդամ սնոտիապաշտ է դառնում, այդպէս էլ ես վճռեցի դիմել զարվիշին և խընդրեցի տանտիրոջը՝ առաւօտը կանչել նրան:

Արաւօտեան արշալուսից ձիւնապատ բարձր լեռների և բլուրների զագաթները միապաղաղ ազամանդի ցոլքեն էին արձակում: Հեռու արեւելքում բամբակաման ամպերը կարծես ոսկեջրած էին: Բարձր եթերքում օդաճնձ թռչունները սաւառներով դիտում էին թէ որտեղ կարող են կերակուր գտնել: Գիւղի աղբանոցներում ապուանները ու կաշաղակները միասին կուտ էին որոնում: Չարաճճի ճնճղուկները խմրովին ճուղղում էին սպասելով թէ երբ տան տիկինները հաւերին կուտ կձգեն, որ իրենք էլ բաժին ստանան: Ամբողջ գիւղն ռաի վրայ էր, որը բակն էր սրբում, որն անասուններին խոտ ու զարման էր տալիս, ոչը ջրի էր գնում, որը թոնիրն էր վառում. ես էլ նրա-

տած սենեակիս պատոյհանի առաջ, ապաստում էի զարվիշին և պատշգամբի վրայ թշնամացող ինքնաեռին: Ներս մտաւ տանտէրը, շուտ կգոյ հարցրի ես: «Եթէ ուրիշ տեղ գնացած չը լինի, մինչև երկու ժամը կգայ:

Դուք հաւատում էք նրան:

Ես չէի հաւատալ, ասաց տանտէրս, եթէ քանի տարի առաջ նա իմ ներկայութեամբ չգուշակէր մեր գիւղացի մի երիտասարդի տեսած երազը և նրա գուշակութիւնը ճշտութեամբ չկատարէր:

Ինչպէս, հարցրի ես:

«Ասեցէք, ասաց տանտէրս. ես պատահեցի մի վիշապի, ասաց մեր գիւղացի երիտասարդը զարվիշին, վիշապն իր մեծ գլխի շուրջն ունէր վեց հատ մանր գլուխներ: Նա յարձակեց վրաս, մենք միմեանց հետ երկար կուեւուց լետոյ, նրա մեծ գլուխն ընկաւ իմ սրի հարւածից: Նրա հինգ մանր գլուխները հետզհետէ ընկան առանց սրի. իսկ մէկը, որն ամենից փոքրն էր և զեղեցիկ

շղթայում է մարդուս և նա շատ անգամ չէ կաշոդանում կատարել աշն, ինչ որ հրամայում է Ալլահն իր ծառային:

Աղա-դարվիշ, ուրեմն ամուսնանալը մեղքէ, կամ նա ինչո՞վ է խանդարում ձեզ Ալլահի կամքը կատարել:

— Ո՛չ, ամուսնութիւնը սուրբ է, բայց մենք այս ուխտի մարդիկ աւելի ազատ մեր պարտքը կատարելու համար, չը պիտի ամուսնանանք և համարեա՞ծ նուա՞ծ և ուխտած ենք միշտ թափառել, շրջել անհիւրընկալ աշխարհում և որքան կարելի է աշխատել, քարոզել մարդկանց դէպի անխտիր մարդասիրութիւն, որ նոյն է աստուածասիրութիւն: Յարգանք դէպի ազգերի կրօնները, որոնք քանի մի խաւարամիտ կրօնապետների շնորհիւ շատ անգամ մարդկութիւնը ձգած են և կձգեն սարսափելի թշուառութիւնների մէջ: Բայց ժամանակի ընթացքում կորցնելով իրենց ներկայ նշանակութիւնը կանհետանան անխտիր ընդհանուր մարդկու-

թիւնը միմեանց հետ, կապող եղբայրսիրութեան սուրբ ու վսեմ գաղափարական կրօնի առաջ և դէպի ճշմարտութիւնը, որի բոլոր գեղեցկութիւնը պարզութեան մէջ է և մտքեր չէ շլացնում մոլորութեան պէս: Սակայն մարդկանց աշխարհում ոսկին, արծաթը, սնտախապաշտութիւնները, անարդարութիւնը, փառասիրութիւնը, չարութիւնը, աւելի յարգւած և պաշտւած ենք տեսնում, քան բարին ու ճշմարտութիւնը, այն է Աստուած: Մարդը, փոխանակ իր բանականութեան իսկական նպատակին ծառայելու ու հասնելու, այսինքն փոխանակ իր կամքի վրայ ներդրածելու, որ նա մարդը ու բարի լինի, ընդհակառակը՝ նա բանականութիւնն իբրեւ դէնք տալիս է կամքի ձեռքն իր կարծեցեալ բազդաւորութիւնը ու երջանկութիւնը ձեռք բերելու և նուաճելու համար, կորցնելով միանգամայն բանականութեան անգնահատելի վսեմ արժէքը, նաքն ոչ իրեն յատուկ պաշտօնը տալով:

Մարդկութիւնը՝ իր ամեն տեսակ բնական ու ստացական ձիրքերով, ժողովներով, փառքերով ու իշխանական իրաւունքներով կարող է աննպաստ և մինչև անգամ վնասակար լինել աշխարհի զարգացման ու բարօրութեան, եթէ նրանք կապւած չեն բարի և մաքուր կամքի հետ: Կամքի մաքրութիւնը լինում է այն ժամանակ, երբ գործում է մարդ ոչ թէ շահասիրական նպատակից կամ անձնական համակրութիւնից զրգւած, այլ նրա համար, որ նրա կամքը բանականի ներգործութեամբ կամենում է բարին ու բարին: Ներկայ դարու մարդը համարում է իրեն բարոյական, ճշմարտասէր, քաղաքակրթւած, գիտուն, հանճարեղ և ընդհանուր աշխարհի բարօրութեան համար նախանձախնդիր. բակայն եթէ ուզենք ճիշտն իմանալ և նրա-մարդու իրեն տւած բարեմասնութիւնները նժարի մէջ դնենք, կտեսնենք որ իր կոպիտ եսասիրութիւնն ամենից գերակշռում է և ինքը գործնականապէս շատ հեռու

է իր ասածներից և իսկական բարոյականութեան և ճշմարտասիրութեան ողուց (խօսքս բացառիկ հազւագիւտների համար չէ) այնքան, որքան արեւելքը՝ արեւմտքից և ներկայումս կարող ենք ասել, որ բարոյականութիւնը անհետանալու մօտ է: Որքան հարստութիւնը կաճէ, նրա հետ միասին կ'բազմանան յանցանքներ ու ոճիրներ և մարդը՝ որ իր բոլոր ֆիզիքական ու մտաւոր զօրութիւնը գործ դնելով սքանչելի գիտեր և մեքենաներ կը ստեղծագործէ, երկինքը կը ննէ և երկրի սիրտը պատուելով՝ նրա մէջ զաղւած հարկաւոր ու թանկագին մետաղները ձեռք կը բերէ, այդ գիտութիւնները, հարստութիւնները փոխանակ իր նմաններիս բարեկրթութեան, բարօրութեան, մտաւոր ու բարոյական զարգացման գործ դնելու, ընդհակառակ աւելի իր եղբորը, ընկերին սպանմանը, կործանմանը կ'գործադրէ և խեղճ հարստահարւած, սրտապատառ երկիրը փոխանակ իր տւած թանկագին մե-

տաղների, բարիքների՝ կոտանայ ապե-
րախտ և ապականւած մարդու ոսկրո-
տիքը: Մարդը՝ որ աշխարհի բոլոր
ստեղծւածներից բարձրը, գեղեցիկը
ու վսեմն է իր մտաւորական և իմա-
ցական գորութեամբ, մարդը՝ որ մար-
դու համար պէտքէ նւիրական լինի,
գոթազգարար աւելի մեծ և անսանձ
զազան է գէպի իր հղբայրը, գէպի էր
ընկերը: քան իսկապէս զազանները
գէպի իրանց նմանները: Նա երկրաւոր
կորստական հարստութեան ու փառքի
համար գոհում է բարոյական բոլոր
բարիքները, առաքինութիւնները և որ
զլխաւորն է հասարակաց խաղաղու-
թիւնը, որն աւելի սքանչելի և մեծ
յաղթութիւններ ու բարիքներ ունի,
քան անարդար պատերազմը: Մեծ է
մարդկային կոչումն ու պատասխանա-
տութիւնը. մարդ անունով ու կոչումով
պաժենալ առանց նրա վայել ու յա-
տուկ գործերն ունենալու, մեծ անպատ-
ւութիւն ու նախատինք է: Այո, մեծ
նախատինք է երբ իր նմանին աստ-

ւածապարզե ազատութիւնը խլելով
կ'ըռնանայ և նրա կամքի ու մտքի
վրայ, ցանկանալով մարդու անասուն
դարձնել: Մարդիկ այն ժամանակ կա-
րող են պարծենալ, երբ նախքան մի
որ և է ազդութեան, հասարակութեան
կամ կրօնի պատկանելը կաշխատեն
բառի բուն նշանակութեամբ մարդիկ
լինել: Ո՛չ մի ազդութիւն, ո՛չ մի կրօն,
ո՛չ մի գիտութիւն և ո՛չ մի հանձար
մարդկութեանը այն բարձրութեան չէ
հասցնում, որքան մարդկային վսեմ
կոչման ըստ արժանոյն սեպհականա-
ցումը: Այո, միայն այս սեպհականա-
ցումով մարդը կարող է պարծենալ,
բարձրանալ, իր նմանին վշտերով վըշ-
տանալ և ուրախութիւնով ուրախա-
նալ, իր հալածւած, տանջւած, իրաւա-
գուրկ հղբօրը բաւարարութիւն տալ,
արտասունքն ու լացը սրբել և նրա
վէրքերին սպեղանի գնելով՝ աստուա-
ծանալ: Այլա՛հ առատ և անսպառ սե-
ղանից ու զանձարանից ապրում են
տիեզերքի մէջ հղած բոլոր արարած-

ները: Թող գոնէ նա՝ մարդն օրինակ առնէ այն փոքրիկ մըջիւնից, որն իր տիրոջ անդի մէջ, իր ապրուստը հոգալու համար չէ սպանում իր, եղբորը նրա ունեցածը յափշտակելու մտքով: Այլա՜ն՝ ո՞ր բոլոր մարդկային մտքերից վեր սիրող երկայնամիտ ու մարդասէր է, իր արեգակը ծագում է ամբողջ ազգերի, ամբողջ աշխարհի հացը, պտուղները, բերքերը բուսցնելու, սակայն մարդը, ո՞ր իր բանականութեամբ Աստծոյ պատկերը պիտի լինէր, ընդհակառակ իր հակակրօն եղբօր վաճառաշահ, շէն ու գեղեցիկ քաղաքներ, մշակւած հարուստ գիւղեր, դաշտեր, արտեր և այգիներ քարակոյտի և մոխրակոյտերի հանդիսարան կղարձնէ, ներկելով դրանց իր նմանների անմեղ արինով, առանց լաւ իմանալու, որ արւեստներ ծաղկեցնող, վաճառաշահ քաղաքների, մշակւած հարուստ երկիրների աւերումով, քանդում են աշխարհի, տէրութիւնների աջողութեան անշարժ խարխիւները, այն է մշակութիւն:

արւեստ և վաճառաշահութիւն, որոնց գլխաւոր ծնողներն են անսխալ ճշմարտութիւն, առաքինութիւն և խաղաղութիւն: Ինչպէս երկրի մշակութեան և բարգաւաճման մեծ օգուտ են բերում պէտք եղած ժամանակին անձրեր, բարեխառն օդը և վնաս են պատճառում տեղատարափները, մորեխը, մուկը, խորշակը և կարկուտը, այնպէս էլ գիտութիւնը, միաբանութիւնը և խաղաղութիւնը ծաղկեցնում են մարդկային ազգը, իսկ տգիտութիւնը քաղաքական վէճերը, զաղթականութիւնը, ներքին և արտաքին պատերազմները սպառնում են նրա բարոյական ֆիզիքական ու տնտեսական ուժերը և մեռցնում նրա յառաջագիմական ոգին: Մարդ՝ իր նմաններին տւած տանջանքներից հաւածներից և շատ անգամ էլ բնական արհաւիրքներից խուսափելու միակ միջոցը և ելքը պիտի գտնէ միայն քաղաքականապէս և մտաւորապէս խաղաղ զարգանալու և յառաջագիմելուն մէջ, որովհետեւ սրանք են նրա գոյու-

թեան հիմնաքարերը: Այս այսպէս լինելով հանդերձ, սակայն կան մարդիկ, որոնք յառաջադիմումը և զարգացումը գտնում են մի այլ մարդախողով քաղաքականութեան մէջ և նրանց իրենց նմանների դէմ պարզած մութ ամպակիր դրօշակի վրայ խաղաղութեան ծիածանի նշան չըկայ: Ինչպէս ասում է մեր մեծ դարվիշներից մէկը՝ «մաղըը և վառարանը մէկ են վառարանն այրելու նիւթ փայտ կուգէ, իսկ մարդը իր նմանին կայրէ»: Այո, այս, մի անարդար և սոսկալի պատերազմ է մարդու իր ստեղծողի դէմ, թէ ինչո՞ւ ես ստեղծել նրանց, որոնց ես չեմ սիրում և չեմ ուզում նրանց գոյութիւնը, որոնք ինձպէս չեն մտածում, խօսում ու քեզ ուրիշ կերպ են պաշտում: Սակայն ամեն ինչ իր սահմանն ունի, թէև Ալլահ երկայնամիտ և անսահման բարի, միայն եղեռնագործութիւնը, չարութիւնն էլ պատժել զիտէ: Հա, պարոններ ներեցէք, շատ երկարացրի: Ասացէք խնդրեմ ինչո՞ւ էք կանչել ինձ, ես

պիտի այցելեմ Ք. գիւղն էլ, հիւանդ ունեմ:

Ձեզ նեղութիւն եմ տւել, որ երազս պատմէք, ասացի ես:

Ջատ լաւ, նախ ասացէք ձեր և ծնողներիդ անունները և յետոյ պատմեցէք երազը:

Ասած անուններս դարձիշը գրելուց յետոյ, սկսեցի պատմել երազս. «նստած եմ քառաձի կառքում, որսի էինք դուրս եկել. որսը սովորականից դուրս աջող էր: Պատահեց մի գեղեցիկ եղջերու էլ, մեր հրացանների գնդակներից ընկան նրա եղջիւրների ճիւղերը, բայց կենդանին համարեալ թուշում էր, սկսեցինք հալածել, բարակները նեղացել էին, իսկ մենք սլանում էինք նրա ետեւից մի բարձր լեռան ստորոտով: Նա վէրք ստացաւ և նրա վէրքի արեան կաթիլներից, փշոտ թփեր էին բարձրանում մեր կառքի առաջ շատ խիստ գարշահոտութիւն տարածելով մեր շուրջը: Մեր գնդակներից նրա եղջիւրի մի հաստ ճիւղն էլ կոտրւեց, նա մի սոսկալի

բառաչ արձակեց: Այդ բառաչի վրայ
զուրս եկաւ լեռան տակից մի սարսա-
փելի սոսկավիթխար արջ և իր յետին
ոտքերի վրայ կանգնելով այնպէս գո-
ռաց, որ ամբողջ լեռն արձագանք տը-
ւեց: Նրա ձայնին շատերը ձայնակցե-
ցին և մենք շրջապատուած էինք գա-
զաններով: Մեր կառքը կանգնել էր,
բոլորս էլ դողում էինք, մեր կառքի
ծանրութիւնը կրող հաստավիղ ձին
երկիւղից ուզում էր ընկնել: Հետզհետէ
այս անաղին արջը միեմանալով մարդու
կերպարանք ստացաւ և գլուխը կար-
կես երկինք էր հասնում. նրա աչքերը
անթեր և բերանը ծուխ կարձակէր:
Իսկ սոսկալի ձայնով զոչեց «զուք ան-
ղիտաններ, ձեր ազահութեան և անի-
րաւութեան համար չխնայեցիք ոչ ոքի,
զուք հալածեցիք անմեղներին: Ես
հերւից լսում էի նրանց վշտալի ձայնը,
բայց ուշ չէի դարձնում. իսկ այժմ
տեսայ որ չափն անցրիք, տեսայ թէ
ինչպէս համարձակ աներկիւղ մտել էր
իմ սահմանը, իմ անտառը և անխնայ

կոտորում էք պատահած էրիններին,
ինչպէս սովալուկ զայլերն անմեղ գառ-
ներին»: Այս ասելուց յետոյ, իր երկար
ձեռքը մեկնեց դէպի լեռը և նրա սրտից
վերցրաւ մի անաղին ժայռ, որը ծած-
կում էր մի քարայրի բերան: Քարայրը
զուրս ժայթքեց մութ, մութ, խիստ
փոթորկալի ամպեր, աշխարհը մթնեց
և մեր կառքն իբրեւ մի տերեւ պտտում
էր օդում: Օդի խիստ ճնշումից պայ-
թեց մեր ուետինի, ամուր հագուստը և
այն սթուրեման բարձրութիւնից գլոր-
ւեցինք ծովի մէջ և անհետացանք նրա
ալիքներում: Ահա բոլորն աղա զար-
վիշ, որ տեսայ այս գիշեր:

Ջիւմշուտ, բեր այստեղ տախտակը:

Ջիւմշուտը զարվիշի աշակերտն էր,
մօտ 20 տարեկան մի գեղեցկադէմ տը-
ղայ:

Տախտակը շիմշատի փայտից, եզերքը
քանդակագործ մի գեղեցիկ ափս է էր
մէջն ողորկ, սպիտակ, սե, կանաչ
կարմիր և դեղին գլորակ գծելով: Սա-
ղափեայ տուփից հանեց երեք հատ եռան-

կիւնի, հաստոցն ու բարակութիւնը հաւասար փոփոխութեայ քւէներ, որոնց ամեն մի կողմն ավսէի մէջ գծերի գոյնն ունէր: Հանեց մի մետաքսեայ թաշկինակում կապած կաշիակազմ գիրք, որի թղթերը մագաղաթից էին, ինձ անծանօթ տառերով, ուղիղ և անկիւնաւոր գոյնգոյն գծերով: Սև սաթի պէս փոքրիկ հատիկներով մեղսիկը, որի մէջ տեղ տեղ կային և բուստեր, առնելով ձեռքը՝ կարծես նախ իմ և ծնողներիս անունների դասերը թուելով նշան արաւ: Նայեց գրքին, ձեռքն առաւ քւէները մրմնջաց մի իրչ որ մեզ անհասկանալի բան և ձգեց: Չըխկ, չըխկ նրանցից ամեն մէկն ընկած էր մի վրայ: Դարվիշի գոյնը փոքր ինչ մթնեց և նրա ճակատի կրնճիւններ խտացին: Ինչպէս մարդ իր մոռացածը միտ բերելու համար երբեմն երբեմն արմունկը ծնգնին ու ձեռքը ճակատին դնելով կրնկնի մտախոհութեան մէջ, այնպէս էլ առաւ դարվիշը միայն այն տարբերութեամբ, որ մերթ

ընդ մերթ աչքերով կը չափէր ինձ: Երկար չը մնաց այդ դրութեան մէջ, վեր առաւ քւէները, բաց առաւ գրքի մի այլ երես, լուռ կարդաց և ձգեց: Այսպէս շարունակեց հինգ անգամ, կարծես քւէների և ավսէի մէջ եղած գոյների թւով: Վերջին անգամ նա մի խոր թառաջ քաշեց և ասաց «Ալլահը ամեն բանի սահման է դրել»: Նա վեր առաւ քուէները դրաւ սաղափեայ տփի մէջ, գիրքը կապեց թաշկինակում և տախտակը յանձնեց Քիւմշուտին. գործողութիւնը վերջացաւ:

Թագաւորող լուսթիւնը ընդհատեց դարվիշը: Ամեն երազի չէ կարելի նշանակութիւն տալ կամ հաւատալ, շարունակեց նա, լինում են երազներ, որ մարդուս առաջ գալիքն են գուշակում, իսկ ձեռն՝ ամբողջ կեանքիդ անցեալի ու ապագայի համառօտ նկարագիրն է: Ասացի որ Ալլահ ամեն բանի սահման է դրել: Աշխարհի մէջ, արեգակի տակ ոչ մի բան յաւիտենականութիւն չունի, բաղդաւորութիւն, դժբախտութիւն,

ուրախութիւն, տրտմութիւն և վիշտ բոլորն էլ վերջ ունին. մարտն էլ տար-
այ եղանակներն էլ երենց սահմանն
ունեն: Դարունը, ամառը, աշունը և
ձմեռն էլ ունին իրենց սկիզբն ու
վերջը: Ինչպէս ամեն մի ձեռնարկի,
հիմնարկութեան սկիզբն ու հիմքը նրա
ապագայի աջողութեան կամ անաջու-
թեան զբաւականներն են, այնպէս էլ
ս:սրգուս սկզբնական կրթութիւնը
ու դաստիարակութիւնը նրա ապագայի
հիմնաքարերն են: Դուք լաւ գարուն էք
ունեցել, սակայն նրա ծաղիկներից
փսխանակ մեղրի, թոյն էք պատրաս-
տել: Ձեր կեանքը թունով է սկսւած
ու թունով մեծացած. ուրեմն չէք կա-
րելի ձեզ լաւ ամառ ու աշուն ունե-
նալ. իսկ ձմեռ աւելի սարսափելի:
Զգըման նեղ դուռը վաղուց էք փակել
ձեր առաջ, լայն բանալով յանցանք-
ների կորստական դռնիցը: Կրքերիդ
վայրենի ասանձ ձիւներն ազատ
թողելով, սրբնթաց արշաւել են միշտ
ղէպի ցած ու մօտ են ձեզ ան-

դունդ դլորելու: Աստուծային բարկու-
թիւնն արտասանած է գատավճիրդ
մինչև բոլորովին կլցնէք անիրաւու-
թեան բաժակը, այնուհետև վրէժխնդիր
Աստուծը կտապալէ ձեզ այնպէս, որ
այլ ևս չէք կանգնիլ: Կառքը նշանա-
կում է ձեր ունեցած իրաւունքները
և զօրութիւնը, որսերը՝ ձեր արած
անարդարութիւնները, զրկողութիւն-
ները և հարստահարութիւնները համա-
ձայն մեծ իմաստունի ասածին «հօր
առ ամբարշտութեամբ իւրով և անի-
րաւութեամբ զրպարտէ զարդարս և
գտնանկա: Ժող. 28/3*): Եղջերուն՝ մի
անմեղ մարդ, ձեր գնդակներից նրա
եղջիւրների ճիւղերի ընկնելը՝ իրաւունք-
ներից զրկելը, նրա վերաւորելը՝ ձեր
նրա սպանելու ցանկութիւնը: Նրա
արեան կաթիլներից բուսած փշոտ
թփերը, զարշահոտութիւնը և գազան-
ները, ձեր բռնած անարդար գործեր-
նին, որ զգւանք են պատճառում մարդ-

*) Ամբարիշտ և անիրաւ հօր մարդը կը զրպարտէ
արդարներին և անանկներին:

կանց և կտրում ձեր առաջը, կատարելով իմաստունի խօսքը. «Տատասկը և փուշ ի ճանապարհս թիւրս»: Ժող. 22/10 **): Եղջերւի բառաչը՝ բողոք էր դէպի Աստուած. իսկ արջը, որ յետոյ մարդու կերպարանք ստացաւ, նշանակում է մի հզօր իշխանաւոր, որը վերջապէս պիտի լսէ անմեղի աղաղակը: Քարը՝ որ վեր առաւ լեռան կրճքից, նշանակում է համբերութիւնը մի կողմը ձգեց, իսկ մութ, մութ ամպերը՝ բորէասի իշխող մեծ Եւաղուսի արդար բարեկութիւնն է, որ իբրեւ հիւսիսային փոթորիկ՝ հետզհետէ կ'հասնէ և ճնշելով, պատառելով կոչնչացնէ ձեր ուսիքի հազուստը, այն է՝ ձեր սատանայական հնարագիտութեամբ արած խարդախութիւնները, կատարած դերերը, խեղդելով ձեզ ձեր անիրաւութիւնների ծովի մէջ: Աստուած՝ որ ծածկում է մարդկանցից նրանց կեանքի վախճանն անտեսանելի խաւարով,

**) Ծուռ անարդար ճանապարհները փշոտ ու տատակոտ են լինում:

եղբեմն երբեմն էլ իբր նախախնամող ողորմութեամբ պարզում է նրանց վրտանդաւոր ապագան, որպէս զի ուղղեն իրենց կորստական թիւր ընթացքը: Դարվիշը վերջացնելով խօսքերը, վեր կացաւ տեղից և հակառակ խնդրանացս մերժելով նւէրս, ասաց. «ամեն մի մարդ իրաւունք ունի իր նեղութեան և աշխատանաց կանոնաւոր վարձը ստանալ, եթէ այդ ստացողի համար իսկապէս աւելորդ և տրւողի համար ծանրութիւն չէ եւ հրաժարում եմ ձեզանից վարձ ստանալ, ոչ թէ նրա համար որ ձեզ ծանրութիւն և ինձ աւելորդ է, այլ թէ՛ չեմ ուզում իմ մարդուր սաղափեայ դուփն աղտոտել ձեր անիրաւութեամբ ստացած զրամով: «Եւ որ զիւրեանց սերմանեն բազմապատիկս առնեն, և որը յանիրաւութիւնէ ժողովին կարօտանան: Ժող. 11/24 *): Ես չէի կարող եմ կոչման հաժաձայն չը յանդիմանել ձեզ և

*) Արդարութեամբ աշխատողը միշտ կուշտ. իսկ անիրաւութեամբ հորստացածը վերջը սոված կը մնա

ձեզ նմաններին: Նա՛ որ երես կտեսնէ
և անիրաւութիւնն անօրէնքների երե-
տովը չի տալ, այնպիսին մի պատառ
հացի համար կարող է ընկերին ծա-
խել: Որ ակնածէ զերեսո անօրինաց
յանդիմանել, չէ գովելի, այնպիսին
պատառ հացի վաճառէ զմարդ Փ.
28/21: Հարւածը խիստ էր. իմ բաղդի
անիւր կարծես հէնց այդ բոպէից յետ
յետ գնաց: Այդ օրից ինձ կորած էի
համարում և իսկապէս եկաւ այն սոս-
կալի ժամը՝ որ զերընական աներեւոյթ
ոյժը, որին բոլորովին մոռացած էինք,
պատժեց մեզ և կատարեց զարվիչի
զուշակութիւնները:

Վ Ե Ր Ջ

15. 1815

Aprm.

2-6532

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0347733

47450